

הישיבה המאה-ושלוש של הכנסת השישית

יום שני, י"ז חשון תשכ"ז (31 אוקטובר 1966)
ירושלים, הכנסת, שעה 16.02

א. מסמכים שהונחו על שולחן הכנסת

היו"ר ק. לוז: אני מתכבד לפתוח את ישיבת הכנסת. ראשונה נשמע הודעה על המסמכים שהונחו על שולחן הכנסת. סגן מזכיר הכנסת ת. ליאור: ברשות יושב־ראש הכנסת, הנני מתכבד להודיע כי הונחו

על שולחן הכנסת: 1. לקריאה ראשונה, מטעם הממשלה— חוק לתיקון פקודת העיריות (מס' 5), תשכ"ז—1966; 2. העתק מכתב של יושב־ראש ועדת הפנים אל יושב־ראש הכנסת.

ב. שאלות ותשובות

היו"ר ק. לוז: נשמע עכשיו שאלות ותשובות.

1. נתונים על מכירת כלי־רכב, על המיסים שנגבו מהם ועל תצרוכת הדלק חברת־הכנסת י. תמיר שאל את שר האוצר ביום כ"ה בתשרי תשכ"ז (9 באוקטובר 1966): אודה לשר האוצר אם ישיבני:

2. מאילו סעיפים מתכוון שר האוצר להוציא את הסכום של 12 מיליון לירות?

3. מתי נתגלו תכניות הפיתוח כחיוניות, לפני הכנת תקציב המדינה לשנת הכספים 1966/67 או רק עתה?

4. מדוע לא כלל אותם השר בנאומו על התקציב בכנסת?

5. האם קיים קשר בין הצהרה זו לבין הבחירות בהסתדרות המהנדסים?

1. מה מספר המכוניות הפרטיות לסוגיהן שנמכרו בארץ במחצית השנה מאפריל ועד ספטמבר 1966 (ועד בכלל), לעומת אותו פרקיון אשתקד?

2. מה היה סך כל ההכנסות מדמי המכס וההיטלים שנגבו מרכב חדש שנמכר בששת החודשים הנ"ל ב־1966, לעומת ההכנסות כנ"ל בפרקיון זה אשתקד?

3. מה היה מספר הליטרים של דלק למכוניות שנמכר בששת החודשים הנ"ל ב־1966, לעומת אותם החודשים ב־1965?

שר־האוצר פ. ספיר:

1. בחודשים ינואר—אוקטובר 1965 נמכרו 8,576 כלי־רכב; בחודשים ינואר—אוקטובר 1966 נמכרו 8,635 כלי־רכב.

2. סך כל ההכנסות ממיסים על רכב בחודשים אלה הסתכם בסכום של 54.4 מיליון ל"י בשנת 1965, בעוד שבשנת 1966 הסתכמו ההכנסות בסכום של 54 מיליון ל"י.

3. תצרוכת הדלק בחודשים אלה עלתה מ־349 מיליון ליטר בשנת 1965 לכמות של 380 מיליון ליטר בשנת 1966.

2. דברי שר האוצר בכינוס המהנדסים מטעם המערך חברת־הכנסת מ. בן־פורת שאל את שר האוצר ביום כ"ה בתשרי תשכ"ז (9 באוקטובר 1966):

החשובים שנעשו עליידי צוות נציגי חברות התעופה מדאים שכ־15% מן המיסים הנגבים עליידי הממשלה כמס נסיעות באים מפקידי הממשלה ובאי־כוחה ומשרדיה. 5% נגבים מנציגי התנועה הציונית. 10% נגבים מגופי ספורט ומגורמים נתמכים אחרים. 20% משתלמים עליידי אנשי עסק שמפתחים הוצאה זו ממס הכנסה. 5% — פטורים ממיסים. הקבוצה הגדולה ביותר — כ־45% מן הנוסעים — הם הנוסעים בקבוצות, ורק 20% משלמים את המס באמת.

3. נתונים על משלמי מס נסיעות חברת־הכנסת י. תמיר שאל את שר האוצר ביום כ"ה בתשרי תשכ"ז (9 באוקטובר 1966):

החשובים שנגבו על ידי צוות נציגי חברות התעופה מדאים שכ־15% מן המיסים הנגבים עליידי הממשלה כמס נסיעות באים מפקידי הממשלה ובאי־כוחה ומשרדיה. 5% נגבים מנציגי התנועה הציונית. 10% נגבים מגופי ספורט ומגורמים נתמכים אחרים. 20% משתלמים עליידי אנשי עסק שמפתחים הוצאה זו ממס הכנסה. 5% — פטורים ממיסים. הקבוצה הגדולה ביותר — כ־45% מן הנוסעים — הם הנוסעים בקבוצות, ורק 20% משלמים את המס באמת.

אודה לכבוד השר אם ישיבני:

1. האם העובדות נכונות?

2. דברי שר האוצר בכינוס המהנדסים מטעם המערך חברת־הכנסת מ. בן־פורת שאל את שר האוצר ביום כ"ה בתשרי תשכ"ז (9 באוקטובר 1966):

בעתונות פורסם בשם כבוד שר האוצר כי בכינוס המהנדסים שנערך מטעם המערך ב"יחודי", הבטיח להקציב 12 מיליון לירות לעריכת תכניות פיתוח כדי להגביר את התעסוקה למהנדסים.

אודה לכבוד השר אם ישיבני:

1. האם העובדות נכונות?

2. דברי שר האוצר בכינוס המהנדסים מטעם המערך חברת־הכנסת מ. בן־פורת שאל את שר האוצר ביום כ"ה בתשרי תשכ"ז (9 באוקטובר 1966):

החשובים שנעשו עליידי צוות נציגי חברות התעופה מדאים שכ־15% מן המיסים הנגבים עליידי הממשלה כמס נסיעות באים מפקידי הממשלה ובאי־כוחה ומשרדיה. 5% נגבים מנציגי התנועה הציונית. 10% נגבים מגופי ספורט ומגורמים נתמכים אחרים. 20% משתלמים עליידי אנשי עסק שמפתחים הוצאה זו ממס הכנסה. 5% — פטורים ממיסים. הקבוצה הגדולה ביותר — כ־45% מן הנוסעים — הם הנוסעים בקבוצות, ורק 20% משלמים את המס באמת.

לו היו מבטלים את המס, היו הכנסות "צים" ו"אל על"

א. האם הוא מוכן לנקוט צעדים משפטיים ואחרים שיבטיחו כי הבנקים לא יגבו ריבית בלתי־חוקית בעיסקות תיווך שטרות?

ב. מהו סך כל דמי העמלה שגבו הבנקים מעל לריבית החוקית בשנת 1965 ובמחצית הראשונה של שנת 1966?

שר־האוצר פ. ספיר:

א. ענין עמלה של בנקים בעסקות תיווך שטרות נמצא בבירור הן באוצר והן בבנק ישראל, ואין לנקוט אמצעים כלשהם לפני שהשאלה תתברר לכל צדדיה.

ב. אומדים את העמלה שגבו הבנקים מתיווך שטרות בשנת 1965 ב־40 מיליון ל"י ובמחצית הראשונה של שנת 1966 ב־20 מיליון ל"י.

6. תלונת תושבי ירכא על אנשי משרד החקלאות

חבר־הכנסת א. אבנרי שאל את שר החקלאות ביום ד' בתמוז תשכ"ו (22 ביוני 1966):

פנו אלי אחדים מתושבי כפר ירכא. לדבריהם, מונעים אותם אנשי משרד החקלאות מלעבד את אדמותיהם ולסלק סלעים אשר על האדמה הנ"ל.

שאלותי הן:

1. האם הידיעה הנ"ל נכונה?

2. אם היא נכונה — מדוע מונעים את איכרי ירכא מלעבד את אדמותיהם?

שר־החקלאות ח. גבתי:

הידיעה אינה נכונה.

7. שביתת התושבים במושב מנחמיה

חבר־הכנסת א. חסינ שאל את שר החקלאות ביום י' בתמוז תשכ"ו (28 ביוני 1966):

שבועיים אחרי שחוסל הסכסוך במושב די־שון, נוצר סכסוך אחר במושב מנחמיה שבגליל. תושבי המושב סגרו הגנריות, השביתו העבודות ואפילו החיפוטות ביותר, ולמעלה מזה — הם השביתו כמה כיתות של בית־הספר ומאיימים להשבית הלימודים במושב לחלוטין. הם גם מאיימים להחמיר עוד את המצב, ואפילו לעלות לירושלים להפגין לפני משרדי הממשלה והסוכנות הם מוכנים.

אודה לכבוד השר אם ישיבני:

א. מה הן דרישותיהם של תושבי מנחמיה?

ב. באיזו מידה מוצדקות דרישותיהם או חלק מהן?

ג. אילו צעדים נוקט משרד החקלאות ומה הן הצעותיו לחיסול הסכסוך הגורם נזק לאדמות המתיישבים וללימודים?

שר־החקלאות ח. גבתי:

השביתה שפרצה במושב מנחמיה היתה על רקע העדר אגודה. חברת "מקורות" דורשת, בנוסף לחתימת המתיישב הבודד, גם את ערבות האגודה כמוסד חוקי המנהל את הכסר. המחלקה להתיישבות, אשר בטיפולה נמצא המושב, הסכימה לתת ערבות זו עד לאפריל 1967, כתנאי שבתאריך זה תתחדשנה פעולות האגודה.

תושבי המושב העלו תביעות אחרות ביחס לענפי המשק החקלאי ואלה נבדקות על־ידי המחלקה להתיישבות.

רצוני להעיר כי השביתה הוסקה יומיים אחר פריצתה והחיים בכפר חזרו למסלולם התקין.

עולות על אותם הסכומים שגובה הממשלה כמס נסיעות אמיתי. מכאן — אומרים מחברי המחוקק — שמש הנסיעות הוא למעשה מגבלה על "חופש התנועה" שהוא ביסוד אמנת "איט"א" שנתקבלה בשיקאגו ושעליו חתמה גם ישראל. ישראל כיום היא המדינה הדמוקרטית היחידה בעולם שהטילה מס מסוג זה.

לאורם של נתונים אלו, אבקש משר האוצר להשיבני:

1. האם החישובים הנ"ל תואמים את העובדות?

2. אם כן — מה בדעת הממשלה לעשות כדי לשנות את מדיניות מס הנסיעות?

שר־האוצר פ. ספיר:

1. החישובים לא רק שאינם תואמים את העובדות — הם רחוקים מכך. למעשה נסעו בדרך־שירות רק 3.75% מן הנוסעים, ורק 6% מן הנוסעים נסעו בקבוצות.

2. הממשלה אינה מוצאת הצדקה לשינוי מדיניותה בתחום זה.

4. חישוב מס ההכנסה לגבי התוספת

לצורכי כלכלה, הניתנת לפועלי

שירותי נמל מאוחדים

חברת־הכנסת ש. אלוני שאלה את שר האוצר ביום כ"ז בתשרי תשכ"ז (11 באוקטובר 1966):

הוסכם בזמנו שהתוספת של 52.5 לירות, הניתנת לפועלי שירותי נמל מאוחדים לצורכי כלכלה בנוסף למשכורתם, תצורף להכנסתם לצורך חישוב חובם בתשלום מס הכנסה.

אודה לשר אם יודיעני:

באיזו מידה הסכם זה אמנם מתבצע, ואם לא — מדוע לא?

שר־האוצר פ. ספיר:

1. התוספת בסך 52.50 ל"י, הניתנת לפועלי שירותי נמל מאוחדים לצורכי כלכלה, מצטרפת להכנסתם החייבת במס.

2. לפועלים אלה מותר רק הניכוי של לירה אחת ליום עבודה, לכיסוי הוצאות מיוחדות שהפועל עומד בהן עקב תנאי עבודתו המיוחדים. המדובר בעבודה רצופה בשתי משמרות או יותר; סודרות בים הפתוח, מיבצעי פריקה וטעינה מיוחדים, וכיוצא בו.

5. עמלה שגובים הבנקים, בנוסף על הריבית, בעסקות תיווך שטרות

חבר־הכנסת ש. מיקוניס שאל את שר האוצר ביום ה' בחשוון תשכ"ז (19 באוקטובר 1966):

בפסקדין הצהרתי קבע בית־המשפט בתל־אביב כי העמלה שמוסיפים הבנקים לריבית החוקית בעסקי תיווך שטרות דינה כדין ריבית והיא אסורה מעל לשיעור מסוים לפי החוק. השופט ד"ר מ. בייסקי חיב את הנתבע — "בנק המזרחי" — להחזיר ללקוחו את דמי העמלה שגבה. השופט הסתמך גם על דברי בית־המשפט העליון בענין תיווך שטרות. באותו פסקדין אמר השופט העליון ד"ר ב. הלוי כי "בנקים מסחריים עוסקים לעיני כל בתיווך שטרות וגובים בצורה זאת מהלווים דמי עמלה, היינו ריבית מופרזת לפי החוק, ואין פוצה פה ומצמצמין".

מאחר שהיקף העיסוקאות במסגרת תיווך שטרות מגיע ל־950 מיליון לירות, המהווה את רוב רובו של האשראי הבנקאי למשק, ומאחר שדמי העמלה הבלתי־חוקית מייקרים את האשראי ובכך את הוצאות הייצור בעשרות מיליוני לירות, הנני לשאול את כבוד השר:

— שאלות ותשובות (טובי, גבתי, ארכליאלמוזלינו, נחלה, זועבי, תלמי) —

8. סכסוך בין מינהל מקרקעי ישראל לבין תושבי ירכא

חבר-הכנסת ת. טובי שאל את שר החקלאות כיום כ"ה בתמוז תשכ"ו (13 ביולי 1966):

קיבלתי העתק של עצומה לראש הממשלה החומה על-ידי בעלי הקרקעות בכפר ירכא, בין החתומים נמצא גם חבר-הכנסת גיבר מועדי, בעצומתם טוענים החתומים על יחס מפלה ופוגע מצידו של מינהל מקרקעי ישראל, דבר הפוגע קשות בזכויותיהם ובבעלותם על שטחים גדולים של קרקע חקלאית בכפר.

אי לזאת הנני לשאול את כבוד שר החקלאות:

1. מדוע נתעורר עתה הסכסוך בין מינהל מקרקעי ישראל לבין תושבי הכפר ירכא?

2. המוכן כבוד השר, נוכח תומרת טענותיהם של בעלי העצומה, לבדוק בהקדם את טענתם נגד מינהל מקרקעי ישראל?

שר-החקלאות ח. גבתי:

1. המצב נוצר כתוצאה מן הצורך בהסדר קרקעות וקביעת הבעלות על שטחים.

2. כן, נפגשתי עם נציגי הכפר והבהרתי עמם, לשביעות רצונם המלאה, את השאלות שנתעוררו.

9. מתווכי-משנה בשוק הסיטונאי בתל-אביב

חברת-הכנסת ש. ארכליאלמוזלינו שאלה את שר החקלאות ביום ד' באב תשכ"ו (21 ביולי 1966):

בעתון "למרחב" מיום 14 ביולי 1966 פורסם: "סיטונאי-משנה השתלט על השוק הסיטונאי של הירקות והפירות, והם קונים בכופר. את התוצרת המשובחת המצויה בכמויות מוגב-לות ומוכרים אותה במקום לקמעונאים ברווח של 25%—30%".

בעתון "היום" מאתו יום פורסם: "גורמים מסויימים השתלטו על השוק הסיטונאי ויצרו חוליות תיווך מיותרות, המרוויחות לעיתים 3 לירות לתיבת תוצרת שלפני רגעיים מספר נמכרה להם".

בהתחשב במאמצים שעושה הממשלה להבטיח תוצרת חקלאית טובה וזולה לצרכנים ותמורה נאותה ליצרנים, רצוני לשאול את כבוד השר:

1. האם הפרסום הנ"ל תואם את המציאות?

2. אם כן — האם יינקטו אמצעים לצמצום חוליות התיווך המיותרות בשוק התוצרת החקלאית?

3. איוה אחוז של תוצרת חקלאית נמכר במחצית הרא-שונה של שנת 1966 באמצעות החנויות הקשורות בסרט הירוק?

4. האם נעשית פעולה לכלול סוחרי ירקות ופירות נוספים במסגרת הסרט הירוק?

שר-החקלאות ח. גבתי:

1. הפרסום אינו תואם את המציאות. בשוק תל-אביב פועלים כ-60 סיטונאים ומספר מתווכי-המשנה אינו עולה על 6. אין קיימת אפוא "השתלטות על השוק" כנאמר בפרסום.

2. בהיאות עם הסיטונאים פועלת הממשלה לריסון התיווך המיותר שהוא בלתי-חוקי, אך הפיקוח על השוק הסיטוני בתל-אביב הוא בידי העירייה, וחוקי-העזר העירוני מטיל על העבריינים עונש מכסימלי בסך חמש לירות בלבד וכמובן אין בו כדי להרתיע.

3. לפי הערכתך, התוצרת החקלאית הנמכרת במסגרת הסרט הירוק מהווה אחוז לא-גדול מכלל התוצרת המשוקת.

4. לא.

10. סדרי תילופי קרקעות מצד מינהל מקרקעי ישראל

חברת-הכנסת א. נח'לה שאל את שר החקלאות ביום י' באב תשכ"ו (27 ביולי 1966):

מינהל מקרקעי ישראל עורך זה זמן ממושך התמקחות עם תושבים ערביים שהוחרמו אדמותיהם, ורבות הן הדוגמות לכך. מר גבורי עסאף, למשל, היתה לו חלקת אדמה במעליה שהוחרמה. אחר משא-וימתן ממושך עם מינהל מקרקעי ישראל, הציעו לו ששים דונם אדמה באבריסנאן. המרחק שבין מעליה ואבריסנאן עולה על 15 ק"מ. מקרה זה הוא כאמור אחד מני אלף.

שאלותי הן:

1. האם אין לתת לאדם, שהסכים לחנאי ההמרה, אדמה אחרת בכפרו או בסמוך לו?

2. האם אין מדיניותו של מינהל מקרקעי ישראל עומדת בסתירה למדיניות משרד החקלאות בדבר ריכוז האדמות?

שר-החקלאות ח. גבתי:

1. כן, כשאין קיימת אפשרות כזו, ניתנת קרקע מתאימה במקום אחר, וזאת בהסכמת התובע.

2. לא.

11. הקצבת מים למפעל המים בכפר קרע חברת-הכנסת ע. זועבי שאל את שר החקלאות ביום י"ד באב תשכ"ו (31 ביולי 1966):

בביקורי בכפר קרע נמסר לי, כי כל יחידה במפעל המים המקומי "אלהיאל" מקבלת מ"מקורות" 490 מ"ק מים לשנה לצורכי השקיה.

בקשר עם זה אבקש לדעת:

1. האם עובדה זו היא נכונה או נכונה בעיקרה?

2. האם תבוא על סיפוקה תביעת תושבי כפר קרע מחברת "מקורות" להוסיף כמות מים ליחידה על מנת שה-מיכסה תספיק לצרכים החקלאיים של המקום?

שר-החקלאות ח. גבתי:

1. לא. באגודה 128 חברים המעבדים 444 דונם. הקצבת המים מתחכמת ב-220 אלף מ"ק לשנה ובממוצע — 1,715 מ"ק לחבר או 500 מ"ק לדונם.

2. כמות המים המסופקת היא בהתאם לתיכנון ובמסגרת תכנית חמש השנים לחקלאות.

12. מליחות הקרקע ויבול הדורים

חברת-הכנסת א. תלמי שאלה את שר החקלאות ביום כ"ה באב תשכ"ו (11 באוגוסט 1966):

העתונות פרסמה פרטים על מימצאיהם של מומחי משרד החקלאות, שציינו מגמת ירידה ביבולי הפרוסים פעילית מליחות הקרקע — כל אלה לאהר שהוחל בהשקיה במי המוביל המלוחים.

בקשר עם זה אבקש לדעת:

1. האם עובדות אלה נכונות או נכונות בעיקרן?

2. מה הסיבות שגרמו לתופעות אלה?

ג. למטרת החסכון והשימוש היעיל במים נעשות פעולות רבות אשר החשובה בהן היא החלפה ותיקונים של מערכות צינורות מים. הסיוע שמשרדי נותן הוא טכני-מקצועי וחומרי באמצעות אשראי כספי למטרה זו.

14. קבלת ערבויות של ימאים
לשם שחרור בערבות

חבר-הכנסת א. אבנרי שאל את שר המשפטים ביום כ"ה באב תשכ"ו (11 באוגוסט 1966):

נאמר לי כי פקידי בתי-המשפט מסרבים לקבל חתימותיהם של מלחים כערבים לביצוע החלטות המתירות שחרור בערבות. שאלותי הן:

1. האם הידיעה הנ"ל נכונה?
2. אם היא נכונה — מדוע מסרבים לקבל ערבויות ימאים?
3. האם קיימים בעלי מקצועות נוספים, שאת ערבויותיהם מסרבים לקבל?
4. האם קיימות הוראות קבע מטעם משרד המשפטים לגבי קבלת חתימותיהם של אזרחים כערבים?
5. אם קיימות הוראות כאלה — מה הן?

שר-המשפטים י. ש. שפירא:

לשאלה 1: קבלת ערבותו של ערב מוצע נתונה לשיקול-דעתו של השופט המצווה על השחרור בערובה. לעתים שופט מסמיך פקידי מפקידי בית-המשפט לברר את יכולתו של ערב מוצע לעמוד בהתחייבותיו; היינו אם יש ביכולתו לדאוג ולהבטיח שהמשוחרר בערבות יפיע במועד הדרושי, אם בכוחו להמציא ערובה כנדרש ואם עשויים להיגרם קשיים בגביית הערובה אם תנאי השחרור מופרים. אם לדעת הפקיד אין לקבל את הערב, רשאי העצור או הערב המוצע לפנות אל השופט להחליט בענין. אין מסרבים לקבלת ערבותם של מלחים באשר הם מלחים, אלא כלגבי כל אדם אחר לאחר בדיקה כאמור, ולאורה.

בזאת תשובה גם לשאלה 2.

לשאלה 3: אין מסרבים לקבל שום בעלי-מקצוע כערבים אך ורק בשל היותם בעלי אותו מקצוע.

לשאלות 4 ו-5: אין שום הוראות קבע לגבי קבלת חתימותיהם של אזרחים כערבים — מלבד במידה שהדבר נוגע לטפסים קבועים; וכפי שהוסבר, נתונה ההחלטה בדבר קבלת חתימתו של הערב המוצע לשיקולו של השופט.

היו"ר ק. לוז:

שאלה נוספת לחבר-הכנסת אבנרי.

אורי אבנרי (העולם הזה—כוח חדש):

האם כבוד השר לא יסכים אתי שנוסח תשובתו למעשה מביא לכך שימאים אינם יכולים להתקבל כערבים בשום מקרה?

שר-המשפטים י. ש. שפירא:
כלל וכלל לא.

15. אמצעים להבטחת האובייקטיביות
בחתינות לרואי חשבון

חבר-הכנסת א. אבנרי שאל את שר המשפטים ביום כ"ה באב תשכ"ו (11 באוגוסט 1966):

קראתי בעתונים מכתב גלוי שהופנה אליך מאת ועדת

3. מה הצעדים שכבוד השר מוכן לנקוט למניעת ירידת היבולים ולחיווק ענף ההדרים, החיוני במשקנו?

שר-החקלאות ח. גבתי:

כידוע מקיים משרד החקלאות סקר מליחות המתבצע על-ידי צוות מיוחד באמצעות מוסדות המחקר. אביא את הממצאים המעודכנים של סקר זה אשר אנו ממשיכים בביצועו:

1. לא נמצא קשר בין יכולי אשכוליות ותפוחים מון שמוטי לבין תכולת הכלור במי השקייה שהכילו עד 250 מיליגרם כלור לליטר, רמת המליחות שבה משקים ממי המוביל הארצי בדרום הארץ.
2. מקובל כי עצי תפוחים מון שמוטי המורכבים על כנת הלימטה רגישים לרמת כלור במים ובקרע. בניסויים שנערכו ב-30 חלקות בשנים תשכ"ה, תשכ"ו בעצים אלה נמצא כי בחלקות שהושקו במים שמליחותם 70—140 מיליגרם כלור לליטר, הושג יבול ממוצע של 5 טון לדונם בתשכ"ה; 4.3 טון לדונם בתשכ"ו; בחלקות שהושקו במים שמליחותם 140—180 מיליגרם כלור לליטר, הושג יבול ממוצע של 5.9 טון לדונם בתשכ"ה; 5.4 טון לדונם בתשכ"ו; בחלקות שהושקו במים שמליחותם 180—250 מיליגרם כלור לליטר, הושג יבול ממוצע של 4.3 טון לדונם בתשכ"ה; 5.4 טון לדונם בתשכ"ו.

3. את סקר המליחות התחלנו בשנת 1963 שבאה אחר חורף מעוט-גשמים, ורמת המליחות בקרקע באביב ובסתיו אותה שנה היתה גבוהה מזו שהיתה בשנים 1964, 1965 שהיו מבורכות בגשמים. מליחות הקרקע באביב 1966, אחר החורף היבש של אותה שנה, היתה שוב גבוהה לעומת שני האביבים שקדמו לו.

אני יכול להבטיח את השואלת כי אנו ערים למימצאים השוטפים של הסקר, ואם יתברר תוך ביצועו כי מליחות מי המוביל הארצי גורמת נזקים, נעשה את הפעולות הדרושות למניעתם.

13. התבקעויות ברשת המים
במושבי ערוגות

חבר-הכנסת מ. חזני שאל את שר החקלאות ביום כ"ה בתשרי תשכ"ו (9 באוקטובר 1966):

בעתון "הארץ" מיום 22 באוגוסט 1966 נתפרסמה ידיעה, לפיה אבדו מיליון מ"ק מים בתשע השנים האחרונות, כתוצאה מ-86% התבקעויות ברשת המים במושבי ערוגות שליד מסמיה.

אודה לך אם תואיל להשיבני:

- א. הנכונה העובדה דלעיל?
- ב. אם כן — האם ננקטו האמצעים המתאימים למניעת בזבוז מים?
- ג. האם כבר הובטחה החלפת רשת המים במושבי?
- ד. מה בדעתך לעשות למניעת הישנות מקרים כגון אלה בעתיד?

שר-החקלאות ח. גבתי:

א. עובדת ההתבקעויות ברשת המים נכונה. כמויות המים שאבדו כתוצאה מכך, הן עניין של אומדן, ואם כי השוואת צריכת המים לעומת הרישוי אינה מצביעה על חריגות יוצאות דופן, יש להניח שהיה בזבוז מים.

ב. ננקטו צעדים להחלפת חלק מצינורות המים שהם באיכות ירודה והנחתם לא התאימה לטיב הקרקע. הקטע שיוחלף הוא באורך של 4 קילומטרים והביצוע יהיה בקיץ הקרוב.

חשבון ומרכז ההוראה בראיית חשבון בשלוחה התל-אביבית של האוניברסיטה העברית, ירושלים. הר"ר גרינבאום הוא היחיד מבין חברי הוועדה העוסק בפרקטיקה פרטית כרואה חשבון, אם כי באופן חלקי בלבד.

ביקשתי מן הוועדה לשמוע את נציגי הנבחנים ונציגי ארגונים ומוסדות אחרים על פעילותה של מועצת רואי-חשבון. על הוועדה לברר את הטענות שהושמעו לאחרונה בציבור מעל דפי העתונות.

אני מחכה לדו"ח הוועדה ומקווה שהדו"ח יאפשר לי להסיק את המסקנות הנכונות.

16. שכרם של המתמחים בעריכת-דין

חברת-הכנסת ט. סנהדראי שאלה את שר המשפטים ביום י"ב באלול תשכ"ו (28 באוגוסט 1966):

מזה שנים טוענים המתמחים בעריכת-דין על תנאי השכר הירוד הניתן להם.

אודה לך אם תואיל להשיבני:

א. מהי משכורתו של מתמחה בעריכת-דין העובד בשירות המדינה?

ב. מהי משכורתו של מתמחה בעריכת-דין העובד במשרד עורכי-דין פרטי?

ג. האם הוצאו אי-פעם כללים בקשר למשכורות של מתמחים בעריכת-דין?

ד. אם לא — האם מוכן כבוד השר ליוזם התקנת כללים להעמדת משכורתם של מתמחים בעריכת-דין על דרגה נאותה?

שר-המשפטים י. ש. שפירא:

א. השכר המשתלם כיום למתמחים בשירות המשפטי של המדינה הוא 150 לירות לחודש בששת החודשים הראשונים להתמחותם, 187 לירות בחצי השני של השנה הראשונה להתמחותם, 262.50 לירות בשנה השנייה.

ב. אשר לשכר המשלם למתמחה במשרדי עורכי-הדין הפרטיים, אני למד כי המועצה הארצית של לשכת עורכי-הדין החליטה לא מכבר להמליץ לפני חבריה לשלם למתמחה המועסק ביום עבודה מלא את הסך 200 לירות לחודש בששת החודשים הראשונים להתמחות, 250 לירות לחודש בחצי השני של השנה הראשונה ו-300 לירות בשנה האחרונה להתמחותו.

ג. לא הוצאו כללים בקשר למשכורות של מתמחים בעריכת-דין.

ד. אינני חושב לנחץ ליוזם התקנת כללים בדבר משכורתם של מתמחים בעריכת-דין. עם כניסתי לתפקידי כשר המשפטים הוריתי, בהסכמת משרד האוצר, להעלות את שכר המתמחים והוא נקבע בשיעורים שפירטתי לעיל.

17. בית-משפט בשביל הערים בת"ם וחולון
חברת-הכנסת ד. י. לוי שאלה את שר המשפטים ביום י"ב באלול תשכ"ו (28 באוגוסט 1966):

זה ארבע שנים ששתי העיריות בת"ם וחולון חוזרות ודורשות ממשרד המשפטים לפתוח בתי-משפט שלום בתחום שיפוטן.

הפעולה של המועמדים לבחינות הנערכות מטעם מועצת רואי חשבון.

לאור האמור בגילויי-הדעת הנ"ל, אבקשך להשיבני:

1. האם נכון הוא כי במקצועות מסויימים מגיע אחוז הכשלוניות ל-90%—95%?

2. האם נכון הוא כי חלק מחברי המועצה ורוב הבוחנים מועסקים בפרקטיקה פרטית בראיית חשבון?

3. מה הם האמצעים שנוקט משרד המשפטים כדי להבטיח מידת אובייקטיביות בעריכת הבחינות הנ"ל ובי-הערכתן?

שר-המשפטים י. ש. שפירא:

קראתי את המכתב הגלוי. אינני יודע מי חתם על המכתב הגלוי, כי החתימה היא אנונימית. יתרה מזו, אותו מכתב הכיל חצי אמת. במכתב נאמר: „פנייתנו אליך מעל דפי העתונות באה מאחר וטרם זכינו לחשובתך למכתבנו מיום 10 במאי 1966“. האמת היא שעל המכתב הזה נכתבה תשובה לפי הוראותי, אלא שלא אני חתמתי על התשובה כי אם מנהל לשכתי. אינני רוצה לקבוע עמדה בשאלה אם אני בעצמי צריך לענות על כל מכתב שנשלח אלי או שדי שאדאג שהפונה יקבל תשובה מוסמכת במהירות האפשרית. אולם מה שרציתי לציין הוא שמפרסמי המכתב הגלוי ניסו ליצור רושם מוטעה אצל קהל הקוראים. הרושם המתקבל מדבריהם שציטטתי הוא שהם שלחו מכתב אלי והמכתב נשאר ללא תשובה — כאמור זהו רושם בלתי-נכון.

לשאלה 1: המקצועות הפרובלמטיים שבהם אחוז הכש-לונות הוא הגבוה ביותר הם: א) מיהלה המפעל; ב) תמחיר; ג) ביקורת חשבוניות סופית. אולם גם במקצועות אלה לא הגיע אחוז הכשלוניות מעולם עד 90% או 95%. ממוצע הנבחנים הנכשלים בבחינות אלה, שהן הקשות ביותר מבין הבחינות הנדרשות מאת המועמדים, נע בין 67% עד 80%. לשם השוואה בלבד יצויין כי אחוז הנכשלים בבחינות הנער-כות בבריטניה באותם הנושאים מגיע אף הוא ל-65% מכלל הנבחנים, והלא שם קיימים בתי-אולפנה מיוחדים להכנת הנבחנים לקראת הבחינות במקצועות האלה.

לשאלה 2: מועצת רואי חשבון מונה תשעה חברים והרכבה נקבע בחוק רואי חשבון, תשט"ו—1955. מבין תשעת החברים, ארבעה הם רואי חשבון העוסקים בפרקטיקה פרטית בראיית חשבון.

בין שמונה-עשר בוחני המועצה ישנם שמונה רואי חשבון עצמאיים.

לשאלה 3: נכון הדבר שחלק גדול מהבוחנים מועסקים בפרקטיקה פרטית בראיית חשבון מהסיבה הפשוטה שאין אפשרות מעשית אחרת. הברירה היא אם לנהוג כן או שלא לקיים בחינות בכלל.

מאחר שהדבר הוא כך ופורסמו תלונות בציבור, ראיתי צורך לקיים את האימרה המפורסמת בדבר חשיבות הדבר שעשיית צדק תהיה גלויה לעיני כל, ומינתי ועדה בראשותו של שופט בית-המשפט המחוזי מר לבנברג. אשר חוג שיפוטו מביא בהכרח לפניו הרבה בעיות של חשבון וראיית חשבון ושרחביה הם: מר יוסף קוקיה, המנהל הכללי של משרד המשפטים, מר ב. מ. מאירי, מבקר הסוכנות היהודית, מר יעקב תמיר, נציב מס הכנסה והר"ר נפתלי גרינבאום, רואה

חברת ג'י ישיבה ק"ג

— שאלתות ותשובות (לוי, י. ש. שפירא); חוק לתיקון דיני העונשין (בטחון המדינה) (תיקון) (לוי, י. ש. שפירא) —

המשפט, אין באפשרותנו בעתיד הקרוב לפתוח בית-משפט בשביל הערים הנ"ל.

אני נושא וגותח עם משרד האוצר לחיפוש דרכים לפתיחת בית משפט שלום בנקודת-ביניים בין בת"ים וחולון, אני מקווה שתמצא הדרך לעשות את הדבר בלי להטיל עול ניכר על התקציב.

אודה לך אם תואיל להשיבני:

מדוע אין משרד מוצא לנכון להיעתר לדרישה זו?

שר-המשפטים י. ש. שפירא:

הערים חולון ובתיים קרובות מבחינה גיאוגרפית לעיר תל-אביב, ואין כל קושי שתושבי הערים הנ"ל יהיונו בבתי-המשפט בתל-אביב.

מחוסר תקציב לבניה ומפאת צמצום כוח-האדם בבתי-

ג. חוק לתיקון דיני העונשין (בטחון המדינה) (תיקון), תשכ"ז — 1966 *

(קריאה ראשונה)

את המגע לא רק כדי למסור ידיעות אלא גם כדי לקבל הוראות ותדריכים. אי לזאת באה ההצעה החדשה המציעה לראות בקיום מגע עם סוכן זר, בלי הסבר סביר, עבירה רצינית ביותר.

השינוי הגדול שנעשה הוא מהותי משתי בחינות: מבחינה אחת שכבר הזכרתי, שבמקום ההנחה המשפטית שנמסרה ידועה, לאוייב, ישנה קביעה מוחלטת שקשר זה, בלי הסבר סביר, הוא פסול והוא מהווה עבירה חמורה. ההקלה המוצעת בנידון לגבי הנאשם היא, שהתביעה הכללית חייבת להוכיח שקשר זה נתקיים ביודעין; כלומר התביעה הכללית חייבת להוכיח שהנאשם ידע שהאיש שעמו בא במגע, הוא סוכן זר. אין זה מספיק — כפי שהיה מספיק קודם — שיוכחו שהנאשם בא במגע עם סוכן זר. צריך גם להוכיח שהנאשם ידע שהאיש הוא סוכן זר.

אשר למידת העונש, מוצאת הממשלה לנכון שהעונש המכטימלי יהיה, לא כקודם-לכן מאסר חמש-עשרה שנה, אלא מאסר שתיים-עשרה שנה. אני צריך לומר לבית בכל גילויי הלב, שכאשר קראתי את הנוסח של הצעת החוק והחיליתי לספל בה, נראה היה לי שהעונש של מאסר שתיים-עשרה שנה הוא עונש חמור למדי, ואפילו עונש מופרז. אולם לאחר שחקרתי בשאלה, וקיבלתי אינפורמציה על אופי הריגול אצלנו, כיצד הוא מתבצע למעשה, וכיצד מביאים את הדברים לבית המשפט, באתי לידי המסקנה כי הדרך כמעט היחידה להוכיח שהנאשם הוא מרגל היא — קיום הקשר או המגע עם סוכן זר. עצם מסירת האינפורמציה או קבלת התדריך של פלוני העוסק בריגול, הקשור בסוכני האוייב מעבר לגבול, היא קשה עד מאד להוכחה. העובדה שהנאשם קיים קשר עם סוכן זר, בלי הסבר סביר, זוהי העובדה העיקרית שיש להוכיחה, וזוהי כמעט ברוב המקרים העובדה היחידה שאפשר להוכיחה. עד כאן לגבי סעיף 1 של הצעת החוק.

אשר לסעיף 2 של הצעת החוק: לפי החוק הקיים, עובד ציבור שמסר ללא סמכות כדון, ידיעה שהגיעה אליו בתוקף תפקידו, לאדם שלא היה מוסמך לקבלה — דינו מאסר שלוש שנים. והנה מצאנו בענין זה ליקוי בחוק, ליקוי שיש לתקנו. כי מהו הדין לפי החוק? עובד ציבור שידע בתוקף תפקידו סודות חשובים ביותר — והדל לכהן בתפקידו אם מפני שהתפטר ואם מפני שפוטל — הרי אם הוא מוסר סודות אלו לאדם שאינו מוסמך לדעתם, אין הוראה בחוק מה דינו. בתקופה המודרנית, יש בידי המדינה סודות בטחוניים חשובים ביותר וגם סודות שאינם בטחוניים, אבל ערכם הכלכלי והכספי הוא לעתים קרובות גדול מליכך שיתכן שכדאי לעובד להתפטר, ובלבד שיהיה חופשי למכור את הידיעות שבידיו.

היו"ר ק. לוי:

אנחנו עוברים לסעיף ב' של סדר-היום: חוק לתיקון דיני העונשין (בטחון המדינה) (תיקון), תשכ"ז—1966, קריאה ראשונה. רשות הדיבור לשר המשפטים.

שר-המשפטים י. ש. שפירא:

אדוני היושב-ראש, כנסת נכבדה. הצעת החוק שאני מביא עכשיו לפני הכנסת כבר היתה לפני הכנסת התמישית, אם כי הכנסנו בהצעה החדשה שתי הקלות נכבדות, הקלות לטובת הנאשמים. הסעיף הראשון של הצעת החוק, המונחת לפני הבית, נוגע להוראה שקיימת בחוק העיקרי. בסעיף 24(א) לחוק העיקרי כתוב: „קיים אדם מגע עם סוכן זר ואין לו הסבר סביר לכך, רואים אותו כאילו מסר ידיעה סודית בלי להיות מוסמך לכך“. סעיף קודם לאיתו סעיף 23, קובע שהמוסר ידיעה סודית בלי להיות מוסמך לכך, דינו חמש-עשרה שנות מאסר.

הסעיף הזה, כפי שהיה מנוסח בחוק, יצר פיקציה משפ"טית, או נכון יותר: הנחה משפטית, הנחה שאין לסתור אותה, שאם אדם קיים מגע עם סוכן זר בלי שתהיה לו הסברה סבירה, מן ההכרח שיראוהו כאילו מסר ידיעה סודית. ועל חוק זה, כפי שהוא כתוב, אשר אנו מציעים לתקנו, נמתחה ביקורת לא מעטה. מבחינה רשמית — וייתכן שבעתונות היתה ביקורת גם לפני כן, אבל אינני יכול לומר על כך דבר וחצי דבר — כבוד שופט בית-המשפט העליון, מר לנדוי, אמר בפסק-דין אחד את דברי הביקורת הבאים: „אף אם משוכנע בית-המשפט שהנאשם לא מסר לסוכן שום ידיעה סודית, גם זה עשוי להשפיע לטובת קבלת ההסבר של הנאשם כהסבר סביר. אך אין בכך הגנה בפני עצמה לפי הסעיף. (ראה ערעור 53/59). יוצא איפוא שאם בית-המשפט דוחה במסיבות אלה את הסבר הנאשם... התוצאה שהחוק כופה אותה אין הדעת סובלתה. ואף הראגה לבטחון המדינה אינה יכולה להצדיק שימוש כזה של דרכי הוכחה“.

רצוני להזכיר לבית הנכבד, כי נערכו בו דיונים לא מעטים בנושא זה. אין בדעתי לחזור על דיונים אלה. לנוחיות חברי הבית אציין שאת הדברים שאח מצאנו ב„דברי הכנסת“ כרך 35 עמוד 151, כרך 37 עמוד 1990 ובכרך 40 עמוד 1978. הוויכוח נסב כל הזמן על השאלה, אם יש להשאיר את המצב לפי ההנחה המשפטית הקיימת או יש לחפש דרך נוחה יותר. בינתיים נתברר לאנשי משרד המשפטים — עוד בקדנציה הקודמת של הכנסת — שבעצם גם מבחינה עובדתית אין זה תמיד כך. לא תמיד הקשר או המגע עם הסוכן הזר, בלי הסבר סביר, הוא לשם מסירת ידיעה סודית. לעתים קרובות ההיפך הוא הנכון. „הסאבוורסיס“ במדינה, גם המרגלים, מקיימים

— חוק לתקן דיני העונשין (בטחון המדינה) (תיקון) (י. ש. שפירא, לוז); חוק ההתיישבות החקלאית (סייגים לשימוש בקרקע חקלאית ובמים) (לוז, גבתי) —

על עובד שחולל למלא תפקידו; היתר יכול להינתן רק בכח ורק עליידי מי שעומד מעל העובד בתוך ההירארכיה האדמיניסטרטיבית.

בשום ארץ מארצות אלה שבדקתי את חוקיהן, לא מצאתי קוצר זמן של חובת שמירת הסודות. בכל זאת מצאה הממשלה לנכון להציע שחובת עובד הציבור לשמור על הסודות תחול במשך חמש שנים בלבד לגבי כל הסודות, ואילו לגבי סודות הנוגעים לבטחון המדינה או ליחסי חוץ, מוצע שאותם צריך לשמור לעולם.

אני חושב שבהצעת חוק זו אנחנו מנסים לתקן שני חסרונות שנתגלו בחוק הקיים כיום, ואני מציע לכנסת להעביר את הצעת החוק לוועדת החוקה, חוק ומשפט.

הי"ר ק. לוז :

הריון על הצעת החוק יתקיים מחר.

בכל חברה מודרנית, אם תעיינו בכל אנציקלופדיה של חזוי עבודה וחזוי עיסוק, תמצאו שאחת ההוראות המקובלות ביותר היא האומרת שעובד, סוכן וכו' שיתקבל לעבודה, מתחייב — אם לצמיתות ואם לתקופה ארוכה — לשמור על הסודות שנודעו לו בזמן עבודתו בתוקף תפקידו, ולא לגלות אותם לאחרים בשום פנים ואופן. מזור ביותר יהיה הדבר, שדווקא מדינה ששומרת על הרבה סודות בטחוניים וכן על סודות עסקיים מסחריים רבים יותר מאשר כל גוף אחר במדינה, לא תהיה לה הוראה על כך.

בחוק האנגלי, בחוק הסודות הרשמיים משנת 1911, נאמר במפורש שעבירה זו של גילוי סודות חלה גם על מי שהינו עובד וגם על מי שהיה עובד בעבר. אותו הדבר מוצאים אנו בסעיף 320 של הקודקס הפלילי השווייצרי, המטיל את האיסור של גילוי סודות על עובדי המדינה, ועל עובדי הציבור. יש בו בחוק השווייצרי הוראה מפורשת האומרת שהוא חל גם

ד. חוק ההתיישבות החקלאית (סייגים לשימוש בקרקע חקלאית ובמים),

תשכ"ז—1966 *

(קריאה ראשונה)

הי"ר ק. לוז :

בעיקר השיתוף בייצור ובשיווק, מעוררים ענין רב בעולם כולו, וארצות רבות מעוניינות ללמוד מהנסיון וההישגים שלנו.

אולם לצערנו נתגלו בשנים האחרונות תופעות קשות, העלולות לשבש את סדרי ההכנון החקלאי, לערער את היסודות הארגוניים והחברתיים של ההתיישבות ולסלף את המטרות שהונחו ביסוד הקמת ההתיישבות הזאת. באזורי הארץ השונים נתגלה שיש מקרים לא מעטים שמתחייב בינם מסויימים אינם מעבדים את האדמה שהועמדה לרשותם ואינם משתמשים בעצמם במכסות המים שלהם, כי אם מעבירים לאחרים את זכות עיבוד האדמה ואת זכות השימוש במים, וזאת בצורת החכרה, שותפות ובכל מיני צורות אחרות.

יש מקרים לא מעטים שהמתיישב עצמו עוסק בעבודה אחרת חוץ מחקלאות ומקבל הכנסה — ולפעמים הכנסה די גדולה — מהחכרת אדמתו והעברת זכותו למים מבלי שישתמש באדמה ובמים בעצמו. הוא נהנה מהכנסה שהוא מקבל בעד שימוש בנכסי הלאום והמדינה שהופקדו בידיו למטרה ברורה, — לעבד את אדמתו כמו ידיו.

הוברר לנו, שהסעיפים הקיימים בחוזה החכירה של הקרן הקיימת לישראל ומינהל מקרקעי ישראל, האוסרים על העברת זכויות השימוש בקרקע, אין בהם כדי לשמש סייג שימנע את התופעות האלה. כשהמקרים של שימוש חורג באדמה ובמים הלכו והתרבו, הגענו לידי מסקנה שיש צורך למנוע את התופעות האלה בכוח החוק ולא לאפשר למתחייב בינם בודדים או לקבוצות של מתחייבים ליהנות מהכנסה שהם מקבלים על ידי שימוש לרעה בנכסי המדינה. זוהי מטרת החוק המוצע לכנסת.

בתוספת הראשונה לחוק מצויה הגדרה למושג „שימוש חורג“: (1) העברה או הקניה של כל זכות שיש למתחייב בקרקע או בחלק ממנה, או שיעבוד הזכות; (2) יצירת שותפות בקרקע או ביבול; (3) הקניית זכות אריסות בקרקע

אנחנו עוברים לסעיף ג' בסדר-היום: חוק ההתיישבות החקלאית (סייגים לשימוש בקרקע חקלאית ובמים), תשכ"ז—1966. רשות היישוב לשר החקלאות.

שר-החקלאות ת. גבתי :

אדוני היושב-ראש, כנסת נכבדה. הצעת החוק, שהוגשה על שולחן הכנסת, באה לתקן פגם חמור שנתגלה בשנים האחרונות בהתיישבות החקלאית, והיא מכוונת למנוע התפשטותן של תופעות שליליות בתוכה.

מרבית הקרקעות במדינה המתאימות לעיבוד חקלאי, הוח"כרו בזמנו על ידי הקרן הקיימת לישראל ומינהל מקרקעי ישראל למתחייבים חקלאיים. מכסות הקרקע שניתנו למתחייב בינם נקבעו בדרך כלל בהתאם לתכנון הכללי של החקלאות וההתיישבות, כדי שהמתחייב יוכל לפתח על הקרקע משק חקלאי, שיאפשר את קיומו מעבודתו במשק. בהתאם לתכנית ההתיישבותית קיבלו מרבית המתחייבים גם מכסות מים להשקית שטח הקרקע, כדי שיוכלו לעבד את אדמתם בצורה אינטנסיבית, שתבטיח הכנסה מספקת לקיומם.

גם הקרקע וגם המים הם נכסי הלאום והמדינה. נכסים אלה נמסרו לרשותם של מתחייבים בודדים או לקבוצות של מתחייבים, בגלל הצורך ליישב את אזורי הארץ השונים, להגביר את בטחון המדינה לאורך הגבולות, ולהקים מעמד נרחב של חקלאים, שישמש בסיס כלכלי וחברתי למדינת ישראל.

ההתיישבות החקלאית, שהוקמה עוד לפני קום המדינה ואחריה, על כל צרותיה, מילאה וממשיכה למלא את ייעודה. מעידים על כך הישגיה הגדולים בייצור החקלאי, המספק כשלושה רבעים מהמוזון לאוכלוסייה ומאפשר יצוא של מוצרי חקלאיים בקנה-מידה גדול.

גם מהבחינה המקצועית הגיעה חקלאותנו לרמה גבוהה, המעמידה אותה בשררת הארצות בעלות חקלאות מפותחת ביותר בעולם. הישגי חקלאותנו והצורות הארגוניות שלה,

הצעת החוק, ובהתאם להערכה של שמאי, ששר החקלאות ימנה, לאחר התייעצות עם שר המשפטים.

חברי הכנסת, הצעת החוק המונחת לפניכם באה למנוע ניצול לרעה של נכסי הלאום והמדינה, ערעור היסודות החברתיים של התיישבותנו החקלאית וסילוף דמותה. תפקידו של החוק הוא לשים קץ לשימוש החורג הקיים כבר כיום, ולשים מחסום בפני תופעות כאלו בעתיד.

אני מציע להעביר את הצעת החוק לוועדת הכלכלה של הכנסת.

הי"ר ק. לוז :

אנו עוברים לדיון. הדיון יהיה אישי. רשות הידיבור ימים לא לחמש-עשרה דקות — לא יותר מעשרים דקות.

רשות הידיבור לחבר-הכנסת אבניאל, ואחריו — לחברת-הכנסת הקטין.

בנימין אבניאל (גח"ל):

אדוני היושב-ראש, כנסת נכבדה. החוק המובא לפנינו כיום, בצורתו זו, איננו טוב, לדעתי. יש בו, בחוק הזה, כל כך הרבה ספחים מויקים ומטרות-לחאי לא רצויות, עד שהם מאפילים על המטרה העיקרית, — ואינני רוצה להירסיף פה את המלה „כאילו“, שהיא בהחלט רצויה, ויש בחוק הזה כל כך הרבה תוספות הנותנות את האפשרות להפוך אותו למכשיר דיכוי של תפישות, אידיאולוגיות, של צורות חיים, ואפילו למכשיר של שלילת זכויות יסוד של אזרחי המדינה, אם רוצים להיטפל אליו. ואנסה להוכיח את האשמת החמורה הזאת.

בחדאי, כולנו יודעים את ערך ההתיישבות החקלאית, וכולנו יודעים את הערך החשוב של הפיכת הפירמידה הבלתי-תבריא שהיתה אצלנו בגולה. כולנו רוצים בכך, ורוצים לתת יד לכך. אבל מאכן ועד לסעיפים השונים של החוק — אין כמעט ולא כלום.

אינני רוצה לבוא ולומר: לשם מה בכלל היה דרוש חוק כזה? הרי אפשר להשתמש בחווים הקיימים בין המת-יישב למינהל מקרקעי ישראל או לגוף שנתן לו את האדמה בחכירה. אינני רוצה לשאול את השר; יבוא ויסביר לנו למה יש סעיפים כאלה שקיימים בכל החווים האלה. מדוע צריך חוק כה נוקשה? אני מתעלם כרגע משאלה זו, אבל ברצוני לעמוד על החוק, כפי שהובא לפנינו. אילו לפחות הובא לפנינו חוק האומר: אדם אשר קיבל קרקע מן הלאום ואיננו מעבד אותה או מונחה אותה, יש לקחת את הקרקע ממנו, והו לא, — יכול להיות שהייתי אומר: כן, צודק הדבר. אבל גם אז הייתי שואל: מה זאת אומרת „איננו מעבד אותה“? כמה זמן? נניח שאדם עבד עשרים שנה ואחר-כך חלה, או שאין ביכולתו להמשיך לעבד את הקרקע והוא רוצה לעשות שותפות עם אדם אחר; הוא רוצה להי-שאר במקום, להיאחז בנחלתו, אך לעשות שותפות עם מי-שהו אחר, שיעבד אתו את הקרקע. החוק מונע זאת.

נוסף לנקודה העיקרית הזאת ישנן כמה נקודות אחרות שהן מפחידות במקצת.

סעיף 2 אומר: „המחזיק או הזכאי להחזיק קרקע חקלאית ממקרקעי ישראל כמשמעותם בחוק יסודי; מקרקעי ישראל, על פי הסכם חכירה או על פי רשות, לא ינהג בקרקע שימוש חורג אלא על פי היתר בכתב מאת שר החקלאות או מאת מי שהשר הסמיכו לכך בהודעה ברש"ר מות". החוספת הראשונה קובעת מה זה שימוש חורג; אי-עיבוד הקרקע על-ידי המתיישב בעצמו, או שעבוד הזכות,

או ביבול; 4) הקניית זכות לרכישת היבול בשדה (מה שנקרא ב„סלאנג“ של החקלאים „דמאם“), למעט זכות שהוק" נחה לרכישת היבול לאחר שיבשיל, ובתנאי שהרוכש לא יהיה רשאי לעלות על הקרקע ולטפל ביבול אלא לאחר שהב"שיל; 5) שיעבוד היבול, למעט שיעבוד שנעשה על-פי הור"אות פקודת המילואות לזמנים קצרים על יבול (ערובה), 1935.

כל המקרים המפורטים בזה הם בגדר שימוש חורג בקר"קע או במים, ולפי הצעת החוק תיעשה פעולת המניעה לגבי שימוש חורג כזה בכמה שלבים:

מתיישב שישתמש שימוש חורג, מבלי לקבל היתר משר החקלאות או ממי שימונה על ידו, — יקבל התראה בכתב משר החקלאות או ממי שהשר הסמיכו לכך. אם תוך חודש שלא חל המתיישב מן ההפרה, — רשאי שר החקלאות, או מי שהשר הסמיכו לכך, לתבוע מוועדת הבירורים להפקיע את זכותו לגבי הקרקע שבה חלה ההפרה, או לגבי מכסת המים שניתנה לאותה קרקע.

ועדת הבירורים — או כמה ועדות בירורים לענין זה — יוקמו על-ידי שר המשפטים. הוועדה תהיה מורכבת משופט בית-משפט שלום, שימונה על-ידי שר המשפטים, ואשר ישמש כיושב-ראש, נוסף לזה ימנה שר החקלאות שני מומחים, שלא יהיו עובדי מינהל מקרקעי ישראל, ואחד מהם לפחות איש ציבור. המומחים ייעצו לשופט בכל הבעיות הכרוכות בתביעות שיובאו לפני הוועדה, אך דעתו של השופט תהיה מכרעת בקביעת ההחלטה.

אם הוכחה ההפרה — תפקיע הוועדה את זכויות המתיישב, פרט לבית-המגורים של המתיישב, אם הוא נמצא על הקרקע. במקרה שזוהי הפרה ראשונה של המתיישב — יכולה הוועדה גם להמיר את ההפקעה בכופר שישולם לאוצר המדינה, בסכום של חמשת-אלפים ל"ל לפחות, אולם לא יעלה על כפל שווי היבול שיתקבל מהחלקה שבה חלה ההפרה בשנה הקודמת.

אם לאחר זה ישוב המתיישב וישתמש שימוש חורג בשטח אחר הנמצא ברשותו (אם במקרה הראשון השתמש שימוש חורג בחלקה מסוימת ולאחר זאת תפקיעו אותה ממנו כתוצאה מכך, אולם כל יתר נחלתו נשארה בידיו) — תפקיע הוועדה, על-פי תביעת שר החקלאות, את זכותו לגבי כל קרקע של מינהל מקרקעי ישראל, אשר ברשותו, וכל מכסה אישית של מים, פרט לבית-המגורים.

כדי למנוע עקיפת החוק הזה בדרכים שונות, מוצע בסעיף 11 של הצעת החוק כדלקמן: הוכח בוועדה שאדם אחר זולת המתיישב עשה בקרקע החקלאית פעולות בהכשרת הקרקע, כביבולה, בוריעתה, בשחילה, בטיפול בצומח שבה, באיסוף יבולה או בשימוש במים לצרכיה, או נהג בה באופן אחר מנהג בעלים — תהא חובת הראיה על המתיישב שלא נהג בקרקע שימוש חורג.

הסעיף הזה בא להבטיח שלא ינהגו שימוש חורג במסווה של צורות שונות של העסקת אנשים מהחוץ בקרקע של המתיישב.

החלטה של הוועדה דינה כדיון פסק-דין של בית-משפט שלום בתובענה אזרחית. החלטת הוועדה נתונה לערעור לפני בית-המשפט המחוזי. הערעור יעכב את ביצוע ההחלטה. החלטת בית-המשפט המחוזי אין עליה ערעור.

מתיישב שהופקעו זכויותיו במקרקעין, וכאי לפיצויים על השבח שהשביח את המקרקעין, ועדת הבירורים תקבע את סכום הפיצויים לפי הכללים המפורטים בתוספת השניה של

בינתים הכל התפתח וערך היחידה שלי עלה למאה-יומישים או למאתיים אלף לירות. ערך היחידה עלה הודות לכך שחיי תי במדבר שממה של עדולם, או של מגדל-העמק, או של דימונה, או של קרית-שמונה, — הודות לכך שעבדתי שם עשרים שנה, קדחתי והוצתי וחייתי שם חיים חסרי כל נר-חיות. מדוע אינני זכאי לקבל פיצוי, אלא חייב לצאת נקי וערום וחסר-כל, פרט לאותו סכום שהשקעתי ממש?

אני יכול להתריע ולהתרעם גם אם בקיבוץ נוהגים כך. אם אדם עוזב את הקיבוץ אחרי עשרים שנה, חייבים לתת לו אפשרות לקבל פיצויים, כפי שנותנים לעובד אחרי עשרים שנות עבודה, ולא להשליכו בלא-כחלום. אני יודע כי בקיבוץ המבנה הוא שונה. אבל גם שם אינני מקבל זאת. אבל כאן, בנחלה שלי, בה אני יולדי השקענו את זיעתנו ודמנו, בנחלה אשר שעה שבאתי אליה היתה ארץ לא זרועה, ואני פיתחתי אותה לא רק בהשקעה ישירה של כסף, אלא גם על ידי עצם יישובי שם — כאן קובע הסעיף: לא, רק הסכום שהושקע למעשה על ידי המתיישב או מטעמו. בעד זה שפיתחתי את המקום — בעד זה לא מגיע לי דבר; אני חייב לצאת נקי.

אבל לא זו בלבד, אלא שישנם סעיפים נוספים המאפשרים שימוש לרעה, במובן הפוך מהדברים שאמרתי עד כה. החוק מוסר את אפשרות הקביעה לידי שר החקלאות או למי שהוסמך לכך. שר החקלאות יכול להיות איש ל"ו וצדיק תמים, אבל „מי שהוסמך לכך“ יכול להיות שני, שלישי או רביעי, אדם העומד תחת השפעה מפלגתית או גוף מתיישב זה או אחר, והוא יכול, במקרים שהוא מוצא לנכון, לפטור מהחובה הזאת. פלוני-אלמוני ממקורבי, או מי שאני רוצה ביקרו — אתן לו לנהוג כך; לאחר לא אתן לנהוג כך. אין דין אחד או נוהג אחד אשר הכל יודעים כי כך פני הדברים, אלא מי שימצא חן בעיניו, מקורב למלכות, למפלגה או לגוף המיישב, מי שהוא שווה בשווה אתו — הוא בסדר, אתו ינהג לפנים משורת הדין, עם אחר ינהג אחרת.

אבל לא זו בלבד, אלא שסעיף זה מקנה לשר החקלאות או למי שהוסמך לכך גם את האפשרות להפקיע קרקעות פוריות שאינן מעובדות כהלכה או שאינן מעובדות בתאם לתקנות, ולמסור אותן חזרה, לא לפניהם — כך כותב — אלא לגוף שהוא נתן לו אותם, זאת אומרת לגוף המיישב. במקרה זה אינני בטוח אם זו זכותו של הגוף המיישב לרכוש קרקעות ולפעול כרצונו, במקרה שמתיישב פלוני במושב אינו מעבד את הקרקע. במקרה זה יחזיר האיש את הקרקע למדינה, אשר תיתן אותו לאחר, ולא לגוף פוליטי מיישב. והרי אנו יודעים מה הם הגופים המיישבים, שהם גופים בעלי גישה מיוחדת, אורח חיים מיוחד ודעות פוליטיות מיוחדות.

כאשר אני עובר לסעיפים האחרים אני רואה דבר משונה מאד. ישנה ועדת כירורגים, אשר תהיה מורכבת משופט, והוא ימשש יושב-ראש, ומשני מומחים שימנה שר החקלאות. למעשה, הוועדה מורכבת רק משופט, כי לשני המומחים אין זכות הכרעה, וזה בסדר. אולם עם כל רצוני לשמוע באוזן השלישית, לא נשתכנעתי, אולי יסביר לי שר החקלאות, מדוע חלה בענין זה חובת הראיה על הנאשם, בניגוד לכל הליך דמוקרטי תקין? מה אי-אפשר פה להוכיח? האם אי-אפשר להוכיח שאינך מעבד את הקרקע? לפי הצעת החוק, לא רק שאין אפשרות למסור את עיבוד הקרקע לאריס, אסור אפילו להקים שותפות, אסור למסור את עיבוד הקרקע לחב"ר חקלאית מוכרת, חברה לאומית, חברה טובה.

אני יודע שפה ושם ישנן תופעות בלתי-רצויות, וזה טבעי כאשר מביאים מהחץ אנשים שאף פעם לא עסקו בעבודה חקלאית. כאשר בונים מחדש ארץ, הרי זה טבעי

או יצירת שותפות בקרקע או ביבול, או הקניית זכות ארי-סות בקרקע או ביבול, וכי', אחר-כך מופיע סעיף 15, שבו נאמר, לא פחות ולא יותר: „שר החקלאות רשאי, בתקנות ובאישור ועדת הכלכלה של הכנסת“ — שיש לי הכבוד הרב לעמוד בראשה, אבל היא בכל זאת איננה המליאה, אשר בה יש תהודה ציבורית, ואשר בה אפשר להתקף סתיות לא טובות או לא ציבוריות בצורה אחרת מאשר בהעדה סגורה, אשר בה הרוב מובטח — „לחקן את התר-ספת הראשונה או השנייה, להוסיף עליהן או לגרוע מהן“. הוא יכול להוסיף עליהן, כי שימוש חורג איננו רק אם המת-יישב איננו מעבד את הקרקע או מוסר את הקרקע לאריס או בחכירה; שימוש חורג יכול להיות גם אם המתיישב איננו משחק את תוצרתו באמצעות אותו הגוף, שהארגון שיש לו קשר עם אותו ישוב, רוצה בו. מדוע? מה לזה ולעניני הבטחון של ההתיישבות במקום? מה רע בכך אם איש מר-שב, העושה יבול מצויני במושך עשר שנים, שבהן הוא יושב במקום — והיו דוגמות כאלה — והקים משק חק-לאי לתפארת, מה רע בכך אם אחר-כך אינו רוצה לשווק את תוצרתו באמצעות אותו גוף, שהארגון המפלגתי או הפו-ליטי שלו רצה בה? היו מקרים כאלה. אחר-כך הוגש משפט נגד המתיישב עליידי הסוכנות היהודית ובית-המשפט החליט שהוא חייב לעזוב את המקום. לאחר מכן פיצו אותו באינו דרך שהיא. בקלות רבה יכול שר החקלאות לבוא ולהוסיף סעיף כזה.

השר יכול להוסיף סעיף עוד יותר חמור מן הסעיף הזה, — שאדם אשר איננו נוהג לפי אורח החיים של הישוב, דבר זה גם כן ייחשב כשימוש חורג. השר יכול להעביר זאת בעזרת ועדת הכלכלה של הכנסת, אשר בה יש לו רוב, והוא אפילו אינו חייב לבוא לבית ולהודיע לו על כך.

ישנו דבר שני. יש לפעמים תהליך של ריכוז הייצור. זהו תהליך בריא, תהליך המתאים לעידן הטכנולוגי של ימינו. מה קורה אם מספר מתיישבים, ארבעה-חמישה חקלאים, מתאחדים ורוצים לעשות אינו שותפות בתוך המושב ולעבד ביחד את הקרקע, ובתנאים שלהם? לפי חוק זה אסור לעשות זאת, אלא בהסכמת המושב, או בהסכמת המוסד, או בהסכמת שר החקלאות או מי שהשר הסמיכו לכך. מה רע בכך? בקיבוץ הבניה אינה עומדת, אבל במושב — המושב מבוסס על יסודות אחרים.

עתה ברצוני לשאול שאלה מרחיקת לכת, שכבר הזכרתי אותה בראשית דברי. החוק איננו קובע מספר שנים. אם אדם עובד במושב עשרים שנה, עשה עיבוד חקלאי מצויני, ועתה אין לו עוד כוחות להמשיך לעבוד והוא רוצה למצוא לו שותף או להקים שותפות, הוא איננו אומר שלא יעבוד לגמרי — מה רע בכך? מטוב שיגידו לו: לך, תעזוב את הישוב אשר בו חיות עשרים שנה, ותעסוק בדברים אחרים בעיר; לפחות שיהיה שותף בחלק ויעבוד. הייתי מבין אילו היו אומרים: אדם שקיבל אדמה ומכסות מים, אך מונית את חלקתו ואיננו עובד, חייב למסור חזרה את חלקתו. גם אז הייתי אומר: בבקשה, צריך לתת לו את הפיצוי המגיע לו.

נכון, ישנו סעיף המדבר על פיצויים. אני יודע שסעיף כזה ישנו, אך יחד עם זאת, הסעיף המדבר על הפיצויים אומר, לא פחות ולא יותר, דומני בתוספת השניה: „עלה הערך המוסף על הסכום שהושקע למעשה על ידי המתיישב או מטעמו כאמור בניכוי סכום הבלאי הטבעי, לא יעלה סכום הפיצויים על ההשקעה הנקייה“. אם כן, למשל, השקעתי הנקיה כאיש מושב היתה עשרת אלפים לירות, אבל ההשקעה התחילה לפני עשרים שנה, כאשר המקום היה מדבר שממה.

היו"ר ק. לוו :

רשות הייבור לחברת-הכנסת רות הקטין, ואחריה — לחברת-הכנסת שלמה רוזן.

רות הקטין (המערך):

כבוד היושב-ראש, כנסת נכבדה. שלא כקודמי, אני מברכת על הבאת חוק זה, חוק ההתיישבות החקלאית, תשכ"ו—1966. אני תקווה שהוא יתקבל בכנסת גם בקריאה שניה ושלישית.

אולם יחד עם זאת אינני יכולה שלא להביע את צערי העמוק על כך שלא עמד להתיישבות הכוח למנוע את הנגע שפשה בתוכנו, עליידי פעולה חינוכית הסברתית, ולעצור אותו בעוד מועד. אולם זוהי האווירה בארץ וכי נראה גם ההתיישבות מושפעת ממנה.

חברי הכנסת, בפעם הראשונה נתקלתי כבעיה זו כאשר קראתי ב"תלמים" — זהו בטאון של תנועת המ"ו שבים — את דברי החברים, כמצוטט, בסמפוזיון שנת-קיים ב"24 בינואר 1965. כבר לפני שנתיים הת' לבטו חברים, אשר השתתפו בסמפוזיון זה, כיצד למנוע את העיוותים אשר נראו פה ושם באחדים מהישובים. בסמפוזיון זה ניתן ביטוי לחרדה העמוקה של ציבור מתיישבים, שיש להם ענין בעיצוב צורת ההתיישבות ההולמת את יעודם הלאומי-החברתי. אלה היו נציגי ציבור אשר השקיעו יומה וכוחות נפש רבים בסיוע להקמת מושבי עולים על אדמת הלאום. זאת עשו עשרות חברים וחברות ממושבים ותיקים. הם עבדו יומם ולילה, ללא רתיעה מפני קשיים, בתנאי חיים חמורים מאד. הם הלכו לשם למשך שנה—שנתיים, וכל זאת על מנת לסייע להשתרשות המת-יישבים במקום, להתקשרותם לקרקע המולדת. כמו כן, כמו בן מאליו, הם חניכו אותם לחיים על יסודות תנועת המ"ו שבים. והנה, אחרי שנים מספר הרהוהו סדקים פה ושם. אין לי אינפורמציה מרוימת בכמה ישובים או משקי מש-פחות פשה הנגע של החכרת אדמות ורווחים מרנשה, על-ידי עריכת שותפויות, ככיכול. לפי הפרסומים שקראתי בעתונים שונים, הגיע הדבר לממדים לא קטנים. בעתונות הפרסומים שמות של ישובים שונים, — לא אציין אותם כאן — שמות של ישובים שבהם קיימת החכרת אדמות או "שותפות" — כפי שכבר הזכרתי, דבר, שלדעתי גובל בפשע לאומי, מחד, ומביא לדמורליזציה בקרב ציבור זה, מאידך. בעלי המשקים מקבלים רנטה ובאותו זמן עוסקים בעיסוקים שונים בחוץ, וגם שם יש להם הכנסות.

הזדמן לי לקרוא תוכנה שבה נמצא תיאור מוזעזע, מבחינה חברתית, של התוכנית המעבדים את המשק, אוס' פים את היבול, ובו בזמן מתיישבים שמחכירים את הקר-קע, מבליים באמצע היום את זמנם בנעימים בבתיים. הדבר מרואי ביחור. את האדמה הזאת קיבלו מידי הלאום, ואת הכסף מתקציבי המוסדות הלאומיים. הם גם לא נר-תעו מלהשתחייך לתנועה ההתיישבותית הגדירו את עצמם בכך כאנשים הנתונים בתוך מסגרת המכוונת לעצב צורת חיים על יסודות המחייבים את המתיישבים לעבד את אד-מותיהם כמו יריהם.

חברי הכנסת, זאת ועוד. מתברר שישנם גם מקרים שבעלי משק מחכירים את כל המשק, והם ומשפחותיהם עוברים העירה כדי לעסוק בפרנסות שונות, ובאופן זה נהנים הם משני עולמות. אותם אנשים קיבלו חלקת קרקע ומים ליחידה משקית, כדי לקיים את משפחותיהם. מה עוד שכל ההתיישבות העובדת — המושבית והקיבוצית — הנמי

שהיו נושרים ויהיו נשירים ולא הכל יעלה כהלכה, אולם האם זה מחייב קיצוץ כזה בזכויות? אפשר היה להציע סעיף פשוט, אשר ימנע כל אותם הדברים שבקשר אליהם נאבקו במשך שנים במדינה.

יש עוד נקודה שאנו חייבים לתת עליה את הדעת. לפי הצעת החוק, אפשר לנהוג לגבי מקרה אחד כך, ולגבי מקרה שני — אחרת. ומי יקבע זאת? תכבוז לגבי כל קרקע חקלאית המאורגן, של הכלים החולשים על האדם היחיד. על ידי כך פותחים פתח למריבות ולהשפעות של חמולות, כדי לקפח את האחד ולהעדיף את השני. הברכה הנה הוא פסול בהחלט.

ישנו עוד סעיף המעורר חששות, סעיף 9. בו נאמר: "מי שהופקעו זכויותיו כאמור בסעיף 7, ולאחר מכן חזר והפר הוראות הסעיפים 2 או 3, תפקיע הוועדה, על פי תביעת שר החקלאות, את זכותו לגבי כל קרקע חקלאית שברשותו הגמנית עם מקרקעי ישראל, ולכל מכסה אישית, ובלבד שאם נמצא בית המגורים של המתיישב בקרקע כא" מור, לא יחול צו ההפקעה על הבית". יפקיעו כל קרקע חקלאית וכל מכסה אישית של מים, והכוונה איננה רק לנקודה שבה הוא יושב. נניח שקיבלתי עוד קרקע חק לאית במקום אחר, ושם אני בסדר גמור; מדוע מותר להפ-קיע את הקרקע החקלאית האחרת? שנית, נניח שאינני נוהג לפי התקנון של עיבור הקרקע החקלאית, אולם הקי-מותי לי באותו מקום לול או רפת; מדוע מותר להפקיע את הלול והרפת? הסעיף אומר במפורש, שצו ההפקעה לא יחול על הבית, אולם אם הקימותי רפת לתפארת, או הקימותי לול המספק לאוכלוסיה צרכים ולי פרנסה, מדוע מותר להפקיע את הלול או הרפת?

אני מחייב את הדעה שאסור להפקיע את בית המגור-רים של האדם, אולם יחד עם זאת ברצוני להסב את תשר-מתלכם למצב שיווצר במרוצת הימים. לפי סעיף זה יכולים להיווצר במושב שני סוגי אורחיים: סוג אחד בעל זכויות וסוג שני ללא כל זכויות, ואינני מדבר רק על זכויות חקלאיות. כי אדם שרק יגור במושב, שאר התר-שבים יירדו לחייו, הוא יריגיש את עצמו זר, והוא יצטרך לעווב. במקרה זה יאמרו לו: אדוני, נמאס לך לחיות חיי גיהינום בתוכנו ואחרי רוצה לעבור לתלאיב או לחיפה, אנו מוכנים לתת לך כך וכך פיצויים. אין הוא יכול אפילו להתדיין.

לאור כל הדרכנות האלה של הסעיפים, אני ממפקק מאד אם החוק הזה הוא חוק הבא רק לענות למטרה החיונית, שבה אנו תומכים, ואין בו כוונות זרות. אם אדם קיבל מהלאום קרקע ומכסות מים ואינו מנצל אותם, מבין כל אחד שהקרקע אינה צריכה לעמוד שממה ואפשר לקחת אותה ממנו, בפרט שמשלמים לו פיצויים. אולם החוק בצורתו הנוכחית אינו טוב, יש בו סעיפים מיר-תרים ומוזיקים, העלולים לפגוע בזכויות היסוד, לפגוע בחופש ובהגרשת החירות, אפילו במוגן היסודי של המונח, כי האדם יחשוש מהמנגנונים. אם לאחר מספר שנים ירצה התקלאי לעשות שותפות עם מישהו אחר, ירצה להתקשר עם חברה גדולה יותר, שלא תשתייך למסגרת הארגונית של הישוב — יאסרו זאת עליו.

אני חושב שלא נוכל לתמוך בחוק הזה אם לא ישונה בוועדה תכלית שינוי, אם יתמקד רק במטרה העיקרית, שקרקע הלאום תעובד והמים ינוצלו. בינתיים, בקריאה ראשונה, נימנע מהצבעה, כדי לראות כיצד יתפתחו העני-נים בוועדה.

משרד המשפטים לא היתה כוונה לאסור על חברי מושב לעבד במשותף את האדמה שלהם. אינני מתארת לעצמי שזו היתה הכוונה. ייתכן שנחוצה איוו הבהרה. אולם מה זה שימוש חורג — הוגדר יפה מאד בתוספת. יש גם חזרה על כך בסעיף 11, וטוב שחוזרים על כך, כדי שהמושג ייקלט.

בנימין אבניאל (גח"ל):

תקראי את סעיף 15.

רות הקטין (המערך):

קראתי את כל הסעיפים, אני מבטיחה לך.

אלא מה? בסעיפים אלה ניתנת לשר החקלאות האפ" שרות לתת היתר להעברת קרקע ומים במקרים מסויימים. וכאן ברצוני להכביד על שר החקלאות במקרה זה, על-ידי מתן הגדרה מדוייקת בחוק לגבי סוג המקרים שבהם ניתנת הרשות לשר החקלאות להעביר את האדמה ואת המים. טוב שנדע מראש היכן אנו עומדים.

יחד עם זאת אני תומכת בסעיף 5 כלשונו, כי הוא עשוי למנוע סחבת והתדיינות עם המחכיר. סחבת זו יכולה לבוא אם לא תינתן הרשות ליושב-ראש — במקרה זה שופט — לקיים דיון לבדו, בלי השתתפותם של שני הנציגים האחרים, אשר אחד מהם הוא נציג המשרד והשני נציג הציבור. בגלל היעדרותם עלול הענין להיסחב לא רק חודשים, אלא גם שנים, וטוב שהוגדר בחוק בפירוש שמותר לשופט לקיים דיון לבדו, וזה אחרי הודעה לשני חברי הוועדה ואי-הופעתם לישיבת הוועדה.

חשיבות מיוחדת נודעת לסעיף 11, האומר — אני מצ"טט את הסיפה — „תהא חובת הראיה על המתיישב“. חברה-הכנסת אבניאל, אני חושבת שזוהי נקודה חשובה. אתה שואל — מדוע? משום שעד כה, כאשר חובת ההוכחה היתה מוטלת על התובע, קשה מאד היה להוכיח את העבירה. אינני יכולה מעל כמה זו להיכנס לפרטים באיזה אופן יכלו המתיישבים המחכירים את האדמה לע"קוף את החוק. הם יכלו לעשות זאת בצורות שונות. היו כל מיני התחכמויות, והרי לא לשווא לא יכלו עד כה למנוע את הנגע הזה. ניסו ללכת בדרך של הגשת תביעות לבתי-המשפט, אבל אי-אפשר היה להביא הוכחות. למרות העוב"ד דות הקיימות. עכשיו יצטרכו המחכירים להוכיח שהשימוש לא היה חורג. אדרבה, יוכיח המחכיר שאת האדמה עיבדו הוא ובנו וכלתו ומשפחתו. אם יוכיח — לא ייענש בשום דבר.

לעומת זאת אינני מקבלת את היחס הליברלי של המ"חוק, אשר מצא ביטויו בסעיף 7 לגבי אי-הפקעת ביתו של המתיישב גם במקרה שכל אדמתו הופקעה ממנו. הרי במקרה זה הוא חדל למעשה להיות חבר המקום. הוא חדל להיות מתיישב. ניקח לדוגמה מושב עובדים. האם זוהי שכונה בשיכון מסויים?

יצחק גולן (המפלגה הליברלית העצמאית):

זה לא רק במושב.

רות הקטין (המערך):

מושב הוא ציבור אשר התארגן על מנת ליישב את השטח הזה, לעבדו, תוך יצירת קשרים חברתיים, והנה יימצא שם אדם אשר כל הקשר שלו ליישוב הוא הניתן שעומד במקום. הרי לכל גוף התיישבותי ישנן חובות וישנן זכויות. אותה הדין קיים לגבי כל פרט בתוכו. זאת הזכיר גם חבר-הכנסת אבניאל. והנה, מה לו לדייר ולציבור הזה?

צאת על הקרקע הלאומית, מבוססת על חוק הרפורמה האגררית של המדינה, בו נאמר במפורש, שאדמה חקלאית איננה ניתנת לאלה שמעבדים אותה כמו ידיהם. אינני יודעת על מה התרעם כאן חבר-הכנסת אבניאל. הוא היה אחד השותפים לקבלת חוק זה. עבדנו עליו יחד בוועדת הכלכלה. ובכן, חברי הכנסת, תופעה זאת היא לא רק תורפה של הפרת החוק, אלא היא גם פוגעת ביסודות המור"טריים, החברתיים והלאומיים של המתיישבים, ואין להשלים עם כך. העושים מעשים אלה הורסים את היסודות החברתיים של המושבים. הם למעשה מספסרים באדמת הלאום.

משום מה בא החוק? האם הוא בא להגביל משהו בפעולות חוקיות, בהתארגנות חוקית כלשהו? לא ולא. הוא בא למנוע ספסרות ולהחזיר את האנשים למוטב. למעשה, כל המתיישבים המחכירים את האדמות, משלמים בעדן פרוטות ומקבלים עשרות ומאות לירות בעד כל דונם. האם אין זו ספסרות באדמת הלאום?

לבעיה זו יש גם אספקט נוסף. במדינת ישראל קיימת מצוקה באדמה חקלאית ובמים. והאנשים הללו מבזבזים אוצרות טבע יקרים של המדינה. אין לנו אוצרות טבע רבים, ובעלי הקרקעות מבזבזים אותם.

חברי הכנסת, כמה מכספי העם וזיעת האדם הושקעו באדמה זו, בהכשרתה, בייבוש ביצות ובחיפוש מים ומקורות של מים? כל זה הולך לאבוד. מה שמתרחש לנגד עינינו עלול לחבל בצורה מסוכנת במאמצים שנעשו במשך עשרות בשנים.

זאת ועוד. בירכתי על החוק, בידיעה מראש שהחוק איננו כלי-יכול, אבל הוא עשוי, בסיוע פעולה חינוכית על-ידי גורמים מעוניינים שונים, לשים קץ לתופעות ההרסניות של החכרת קרקע ומים, אפילו אם הדבר נעשה בצורה לא כל כך גלויה לעין.

חברי הכנסת, נראה לי, לא כפי שזה נראה לחבר-הכנסת ד"ר אבניאל, שבחוק זה יש כוונות טובות. הן עובדות כחוט השני דרך כל הסעיפים. מובן, המטרה העיקרית היא לאפשר למתיישב ולהניעו לעבד את אדמתו. למעשה, סעיפי החוק הם ליברליים מאד. מצד המחוקק נעשו מאמצים גדולים להתייער ולהתיר. חודש לפני הבריור ניתנת הודעה. גם האמצעים הנוספים שבהם יאחזו לפי החוק, מעידים על סלחנות יוצאת מן הכלל. כאשר מגיעים להפקעת אדמה, הרי מדובר רק באותו קטע אשר הוחכר, הוא אשר ניתן להפקעה — לא יותר. אני כל כך משלימה עם זאת, מפני שאם מפקיעים קטע, משבשים את האפ"שרויות לחיות מהמשק שממנו מופקע הקטע, כי מקטינים את יחידת הקרקע למשפחה. על-ידי כך עלולים לדחוף את האדם לפרנסות אחרות, והדבר אינו רצוי. ביטוי נוסף לתח"ליברלי לפי החוק הוא בכך, שמהזירים את המת"יישב—העבריין על-ידי הטלת קנסות, ולא על-ידי הפקעה מיידית של הקרקע. ואין זה רצוי, כי ייתכן שכדאי למ"עמים לשלם קנס ולהמשיך בהחכרה, מכניסה יותר.

אם כן, ברור שיש בחוק זה מאמץ עליון להחזיר את האדם למוטב ולא להפקיע ממנו אדמה שהיא אמצעי לקיומו.

יחד עם ההערות הכלליות ברצוני לערוך עוד הערות אחדות לכמה מסעיפי החוק. בסעיפים 2 ו-3 אסורים הע"ברת קרקע ומים לשימוש חורג. ד"ר אבניאל נתן פירושים משונים למלים „שימוש חורג“. הוא הכניס בזה איסור של הקמת קואופרטיבים, וכן הלאה. ייתכן שבגם את זה צריך היה להבהיר.

אני משוכנעת שלמחוקק, לשר החקלאות, למשרדו ולי-

— חוק ההתיישבות החקלאית (סייגים לשימוש בקרקע חקלאית ובמים) (הקטין, לוח, ש. רוזן, אבנרי) —

קופת שפל, מקהה אולי במקצת את חריפות הענין — הביאו אתן פיתויים מרובים לעבודה נוחה ומכניסה יותר. יש שגורמים אלה מביאים לעזיבת הכפר ויש המעדיפים להתפרנס מעבודה לא-חקלאית ועם זאת נשארים בכפר.

הם עושים את החקלאות ולא עושים את הכפר. הם הופכים לחברי מושב "בלתי-פעילים". לעתים נוח להישאר חושב בכפר, ליהנות מפרנסה לא-חקלאית, לפרוק עול מסי הכפר וליהנות מהכנסה קבועה נוספת על-ידי החכרת הקרקע והעברת זכות המים. מאידך מחייבת הטכנולוגיה המתקדמת הגדלת מכסות הייצור למשפחה הבודדת, והמכסות המתפנות עם יציאת מתיישבים מתחום העיסוק החקלאי, מן הדיון שישלימו את החסר במסגרת התכנון והחלוקה מחדש על-ידי מוסדות המושב ובתיאום עם מוסדות התכנון העל-יונים.

אין להשלים בשום פנים ואופן עם תהליך סטיכי זה, שיעביר שטחי קרקע ומים אל מחוץ למסגרת הכפר, במקום להיות רורבה להרחבת הכפר וביסוסו על כל יחידותיו. אין להשלים עם תהליך סטיכי זה, המערער את אשיות התכנון הארצי, אשר בא להבטיח לכל יחידה בסיס משקי מינימלי. חופש וליברליזם בהעברת זכויות אלה יפגעו בשלמות החברתית הישועית של הכפרים, ובסופו של דבר יביאו להרס הכפר.

אופי שונה יש להעברת זכויות חכירה בקרקע עירונית לעומת קרקע חקלאית-כפרית. אין כל תועלת בהעברת זכות חכירה על קרקע עירונית לשנה או לכל תקופה אחרת מקבילה, אלא אם היא מאושרת ורשומה כחוק. ואילו העברת זכות החכירה על קרקע חקלאית — אף בדרך עקיפה של שותפות כלשהי — לשנה, והמתחדשת משנה לשנה, מקנה זכויות חזקה אף מעבר לחוק, ויש צורך בחוק שימנע זאת.

בדרך זו ייצור מעמד של בעלי רנטה על חשבון אד-מות הלאום ומכסות המים. מאידך עלול להיווצר מעמד של אריסים מקופחים ומנוצלים, וכן עלול להיווצר מעמד של קבלנים למיניהם, אשר יפצו את עצמם על תשלום הרנטה על-ידי ניצול עבודת ילדים ונשים בלתי-מאורגנים.

לעתים טוענים נגד החוק המוצע, שהוא מופנה נגד אריסים מבני המיעוטים. ייתכן כי פה ושם, בין חוכריי המשנה, יש גם מבני המיעוטים. אולם האם משום כך יש להשלים עם יצירת מעמד של בעלי רנטה יהודיים על חשבון אדמות הלאום ויצירת מעמד אריסים ערביים, המנוצלים על-ידי יהודים חברי מושבים? או האם על-ידי עידוד מעמד ה"אריסים" יש להשלים עם פירעורם והריסתם של מושבים?

אין זו הדרך לפצות פלחים אם וכאשר קופתו ונגרם להם עוול על-ידי הפקעת קרקע בלתי-צודקת — לא בדרך של אריסים חוכריים משנה מנוצלים על-ידי מתיישבים. יש ללחום לתיקון העוול על-ידי ביטול המושג "הנפקדים" או רתי המדינה, על-ידי פיצוי באדמה אחרת או פיצוי כספי הוגן...

אורי אבנרי (העולם הזה—כווח חדש):
למה זה לא קודם לחוק הזה?

שלמה רוזן (מפ"ם):

כן מן הדיון להבטיח בחוק הזה, שחוכריי-המשנה, שכל פרנסתו על חכירת-המשנה, יקבל פיצוי נאות במקרה של הפקעת הקרקע וידאגו לקיומו.

ההחכרה הגלויה היא לעתים קשה ונתקלת בהתנגדות. הרי קורה שעוקפים את הדבר בדרך של החכרה מוסווית,

משום כך טבעי ומועיל לכתוב בחוק, שיחד עם הפקעת האדמה יופקע גם הבית, — תופקע כל נחלתו.

חברי הכנסה, אסתפק בהערותי אלה. יש לי עוד אי-אלו הערות לסעיפים אחרים בחוק הזה, אבל אותן אעביר לוועדה אשר אליה יועבר החוק לדיון.

אני תקווה שהחוק הזה יחזור לכנסת בצורה מתוקנת, — בין השאר בעקבות הערותי — באופן שיבטיח את עיבוד שטחי האדמה והשימוש במים על-ידי המתיישבים, שלהם נמסרו לשם כך על-ידי מוסדות העם והמדינה.

היו"ר ק. לוז:

רשות הדיבור לחברי-הכנסת שלמה רוזן, ואחריו — לחברי-הכנסת מיכאל חזני.

שלמה רוזן (מפ"ם):

כבוד היושב-ראש, כנסת נכבדה. הצעת חוק ההתיישבות החקלאית היא צורך השעה, וייתכן כי אף אחרנו בה באחה לפני הכנסה בשנים מספר. חוק זה בא להגן על קיום עקרון הבעלות הלאומית על הקרקע החקלאית. עקרון זה היה בעבר מאבני היסוד של התנועה הציונית ואני מאמין שהוא עד היום מאבני היסוד של מדינת ישראל. בחיוב הקרקון הזה היו מאוחדים — ואני מקווה כי מאוחדים גם היום — סוציאליסטים ובעלי השקפה ליברלית-רכושנית כאחד. ליהודים ששבו למולדתם היתה קרקע בבעלות ארץ-מית הדרך היחידה להיאחו בקרקע. ורק בכוח עקרון זה הקימונו את רשת הכפרים העבריים הפרושה על פני מר-חבי הארץ; רק בדרך זו שחררנו את החקלאים ממארת הרנטה החקלאית הקרקעית, אשר הביאה בארצות רבות בעולם לשיעבודם של החקלאים. לנישולם מהקרקע ולהריסת כפרים.

בכוח נאמנותנו לעקרון זה הגענו לכך שהחקלאות בישראל היא רובה ככולה חקלאות שיוחפית-עובדת-קואר-פרטיבית — קיבוצית ומושבית, על זרמיה וגוניה השונים — ומפעל ההתיישבות החקלאית הישראלית הוא למופת בעולם, בהישגיו האגרוטכניים, ובראש וראשונה בהישגיו החברתיים, במסגרותיו החברתיות המתקדמות.

מדינת ישראל אימצה לעצמה עקרון זה והיא מתחזקה כיום בבעלותה למעלה מ-90% של כלל אדמות המדינה. עם זאת ידענו סטיות מכאיבות ממדיניותה הכלכלית של הממשלה, כגון הסטייה שהבהלתה למכור מאה אלף דונם, — ואנו מציינים בסיפוק כי הממשלה החליטה לאחר מכן לאסור על מכירת אדמות המדינה; הסטייה שבמסירת אד-מות המדינה וזכויות מים לחוות; הסטיות שנתגלו בהעברת זכויות קרקע עירונית מיד ליד, בתנאים העלולים לרוקן את עקרון הבעלות הלאומית מכל תוכן.

בתוקף הכרח המציאות הגענו לבעלות לאומית על המים. באשר לא ייתכן ניצול יעיל של מקורות המים אלא כמערכת מים ארצית כוללת; באשר רק בכוחה של המדינה היה לפתח מערכת ארצית של מים; באשר מכסת המים המוזה במשק חקלאי אינטנסיבי ומודרני גורם בסיסי מכריע לא פחות, ואולי יותר, ממכסת הקרקע; באשר במדינה מתקדמת מן הדיון שהקרקע והמים יהיו נכסי הכלל ולא מקור לרנטה ולהתעשרות מעטים; ומן הדיון שמכסת המים לא תהיה נושא למסחר.

שאלת העברת זכויות על קרקע ומכסות מים החריפה בשנים האחרונות בתוקף כמה תהליכים אוניקטיביים. התח-פתחות המהירה של הערים, הגיאות ששררה במשך שנים בארץ — העובדה שאנחנו מביאים חוק זה לדיון כעת, בת-

לכאורה לפגוע בקניינו של אדם, או בזכותו של אדם על קנין מסויים. ודאי שחוק כזה מרתיע בשיקול ראשון. במה דברים אמורים? — אם נכס מסויים הוא באמת קניינו של אדם מבחינה משפטית ומוסרית, או אם הזכות שניתנה לאדם להשתמש בנכס זה היא זכות מוחלטת, בלתי־מוטנית ובלתי־מעוררת.

במקרה הנדון, הנכסים שבהם אנו עוסקים הם גורמי ייצור ראשוניים במעלה: קרקע ומים, ששניהם מוגבלים, — והשני עוד יותר מהראשון. הם אינם קניינו של המתיישב על אדמת הלאום; הם קניינו של העם, הם נמצאים בפי קוחו של העם; וזכות השימוש בהם נמסרת למתיישב בהגבלות מסוימות, היינו למטרה מסוימת — לעבודה ולשמירה. כל עוד המטרה שישגה, הזכות היא בלתי־מעוררת; אין רשות לפגוע בה. אך אם המתיישב איננו עומד בתנאי הזה, זכות זו פוקעת מעצמה, גם במובן המשפטי וגם במובן המוסרי.

אולם אין כאן ענין של בחינה משפטית פורמליסטית בלבד, אם כי גם היא לבדה יכולה להיות נימוק מספיק להפקעת זכות. שני כאן בחינה הרבה יותר מהותית, ער־כית, שיש לה שני פנים, שני אספקט הראשון הוא — ועל כך דיברו קודמי — שלא ייתכן כי נכסי העם יהיו מקור לרנסה. לאחר שדובר על כך, אינני צריך להוסיף ולהרחיב את הדיבור בנושא זה. שכן נכסים אלה נמסרו למתיישב על מנת שיתפרנס מהם בדרך של עיבוד עצמי, ובשום פנים יאופן לו נמסרו לו על מנת שיהיה "רנטיר". מכאן שווה קודם כל בחינה ציבורית־מוסרית וחברתית־מוסרית, ולא רק בחינה משפטית פורמליסטית.

ועוד. שני גורמי ייצור אלה הם מוגבלים. האדמה הראויה לעיבוד היא מוגבלת, וכמות המים מוגבלת עוד יותר. כמויות מוגבלות אלה של גורמי הייצור מחייבות קיצוב של קרקע ומים, קיצוב המושחת על יסוד של תכנון ומכסות קרקע ומים, כמו מכסות של ייצור.

מה הן התוצאות של הקיצוב הזה מבחינה חברתית וככלכלית? התוצאות הן, שאינן מאפשר לאנשים מגוונים לנצל את כל כושר הייצור שלהם; אינן מעמיד לרשותם את כל שטחי הקרקע שהם יכולים לעבד; את כל מכסת המים שהם יכולים לנצל; את כל מכסת הייצור שהם יכרו לים להפעיל. אתה מחייב אותם לחפש פרנסה נוספת, או להתקיים ברמת חיים יותר נמוכה, הנקבעת על־ידי אבטלה סמויה. מהי ההצדקה המוסרית־חברתית למערכת קיצוב זו של גורמי הייצור? ההצדקה היא, שעל־ידי כך אתה מאפשר גם לאחר שהושבת על הקרקע, להתקיים בתנאים פחות או יותר שווים. ושוב, במה דברים אמורים? — אם כל אחד במערכת תכנון זו ישתמש בגורמי הייצור לאותה מטרה. ברגע שאחד מהם, או עשרה, או מאה, חורגים מהמסגרת ומשתמשים בגורמי הייצור האלה לקבלת רנסה בלבד — הרי פוקעת הזכות המוסרית לישול מאחרים מים וקרקע, או לא להגדיל את מכסות הקרקע והמים שבידיהם. השוויוניות בחלוקת גורמי הייצור יש לה תוקף אם היא מקר־יימת על־ידי הכל; אם יש חריגה — מתערער התוקף המוסרי של התכנון והקיצוב של מכסות הקרקע והמים. זהו האספקט האחד של הבחינה המהותית, החברתית־מוסרית.

קיים, כאמור, עוד פן בתחום זה. החירוש הגדול של הציונות בתחום הנדון היה ברכישת קרקע וחלוקתה ליחידות שוות, בתחום התנאים הגיאוגרפיים־לייני כך מנעה הציונות מהמדינה את היסורים הגדולים הכרוכים

והחוק מגדיר על כן בצדק את הוואריאציות השונות של שימוש חורג, כגון שיעבוד היבול; יצירת שותפות בקרקע או ביבול; — יש שהמתיישב משתתף בשותפות על־ידי מסירת הקרקע וזכויות המים, ויש שהוא נותן את עבודת המכונות, ואילו החוכר מבצע את עבודת הידיים.

חבריהכנסת אבינאל אמר כאן, כי הוא דואג לקיום העקרון, אולם יחד עם זאת מצא שהחוק מוסר זכויות יתר לממשלה. לידי שר החקלאות, והוא עלול להשתמש בסמ־כויותיו כדי להרחיב את המושג "שימוש חורג". עלי להגיד לחבריהכנסת אבינאל, כי קיים תקנון המושבים. המתנגדים לחוק הזה טענו במשך כל הזמן כי לא דרוש חוק המר־שבים, אלא את זכויות היסוד האלה יש לטבס על־ידי חוק השומר על הבעלות הלאומית של הקרקע. ואם כן, לא ייתכן כי מצד אחד תטען שחוק המושבים אינו דרוש, אלא מספק החוק המבטיח את הבעלות על הקרקע, ומאידך לנהוג בליברליות ביחס לחוק השימוש בקרקע חק־לאית.

עלי להגיד שיש לי ספק אם בסעיף המתיר את מכירת היבולים אין פרצה הקוראת לגנב. הייתי מעדיף אילו קבענו את הדברים אחרת. סוף סוף איננו חיים בתקופה של מכירת יבולים כמו שהיה אחרי מלחמת העולם הראשונה כאשר מכרו את היבולים בעודם על העץ בפרדסים. אנחנו חיים בתקופה שבה מחייבים צרכי היצוא, השינוק והמינון טיב מעולה, סטנדרטים אחידים, והם לא יקיימו אלא בדרך ההתארגנות האזורית והקואופרציה הארצית. וכלל זה כו־חו יפה לגבי כלל החקלאים מהספור השיתופי והפרטי כאחד. ואמנם יש לנו מועצות ייצור למיניהן. הייתי מס־תפק בכך אילו הגבלנו את הזכות של מכירת היבולים לגופים מוכרים, אבל אינני רוצה להרחיק לכת ואני חושב שאפשר, כצעד ראשון, לנסות את החוק בצורתו הנוכחית.

החוק קובע ועדת בירורים מורכבת משופט ושני מומי־חים. לפי סעיף 5 יכהנו המומחים כיועצים בלבד, אך דעתי של השופט תהיה מכרעת בקביעת ההחלטה. אולם מאחר שוועדת הבירורים מסכותה כפולה: היא גם ועדת הפקעת קרקעות וגם ועדת בירורים בענין תשלום פיצויים על ההשקעה הנקיה והערך המוסף שהשקיע המתיישב — האם לא יהיה זה נכון וצודק לתת זכות הכרעה לכל שלושת חברי הוועדה? אגב, אשר לזכות הפיצויים, חבריהכנסת אב־ניאל ציין שאין להסתפק במתן פיצויים בלבד, אלא מן הדין שאדם אשר עבד ארבעים שנה במושב כלשהו ייהנה גם מעליית מחיר הקרקע. עליית ערך קרקע כזו יכולה להיות רק כאשר מדובר בקרקע אשר צפויה ליהפך לקרקע עירונית. בזה הוא פותח פתח לספקולציה, שקרקע חקלאית תיהפך לקרקע עירונית, ואני חושב שדאי לא לכך התכוון המחוקק, ואנחנו צריכים למנוע זאת. חשיבותה של הקרקע רק בערכה החקלאי.

לכסוף אני מציע כי בוועדת הבירורים תינתן לכל החברים זכות שווה להכרעה.

בסיכומי של דבר אני חושב שווה הצעת חוק מועילה, היא באה בעיתה, ואני מציע להעביר אותה לוועדה.

היו"ר ק. לוח:

רשות הדיבור לחבריהכנסת חזני.

מיכאל חזני (מסד"ל):

אדוני היושב־ראש, כנסת נכבדה. מודה אני שאין זה חוק קל. למעשה כל חוק הבא לקבל ולא לתת, אין יוצ־אים לקראתו בתרועות שמחה וגיל. לא כל שכן חוק הבא

— חוק ההתיישבות החקלאית (סייגים לשימוש בקרקע חקלאית ובמים) (שורש, חזני, אבניאל, לוז, צור) —

שמואל שורש (המערך):
ומה עם הפיצויים?

יבואו על תיקון בוועדה, נצביע כמובן בעד העברת הצעת החוק לוועדה.

מיכאל חזני (מפד"ל):

הי"ר ק. לוז:

רשות היבור לחבר הכנסת צור, ואחריו — לחבר הכנסת אבנרי.

זאב צור (המערך):

אדוני היושב ראש, כנסת נכבדה. החוק שלפנינו נקרא, כלשונו: חוק ההתיישבות החקלאית (סייגים לשימוש בקרקע חקלאית ובמים), אבל לפי תוכנו נהגו חוק להגנת ההתיישבות החקלאית בארץ. יש בו סייגים לשימוש בקרקע ובמים, משמרתם היא להגן על ההתיישבות ועל המתיישבים. חבר הכנסת אבניאל טעה, לדעתי, בהבנת מושגו של החוק, כאשר אמר שצורך החוק בהתייחסו לחקלאי שקיבל קרקע ואינו מעבד אותה או מזניח את עיבודה. לא לכך מתכוון החוק הזה. לשם מניעת העברתן של קרקעות ישנם מכשירים משפטיים וחוקיים שבכוונם לאלץ את החקלאי לעבד את האדמה שקיבל למטרת עיבוד ואין הוא מעבד אותה, או להחזירה. כן קיימים אמצעים חוקיים לגבי חוכר קרקע שישתמש בה ליעודה: אם לחקלאות — לצורכי חקלאות.

(ש"ר החקלאות ח. גבתי קורא קריאת ביניים)

תקופת זמן מסוימת — כן, אפשר להפקיע ממנו, אבל לומר לו: אם תוך שנה או שתיים תעזוב את עיסוקך האחרים ותרצה להתבסס על המשק — תחזור הקרקע לרשותך, או תחזור מכסת המים.

בסעיף 8 מדובר על כופר, שלא יפחת מ-5000 לירות ולא יעלה על כפל שווי היבול שהתקבל מהחלקה שבה חלה ההפרה בשנה הקודמת. נדמה לי שבאופן ריאלי יש כאן סתירה מסוימת. שאם החלקה אינה גדולה, או כשהיא גדולה, אבל העיבוד שלה הוא אקסטנסיבי — שני הסייגים האלה אינם עולים בקנה אחד. אם הכופר אינו יכול לעלות על כפל שווי היבול, הוא מוכרח להיות פחות מ-5000 לירות ברוב המקרים. דומני שזה פגם טכני; אינני מבין את הצמידות בין שני הדברים.

אני סבור שצריך להרהר בוועדה גם ביחס לסעיף 9, המאפשר, לאחר חריגה שניה, להפקיע גם את יתר החלקות. אינני קובע מסמרות בנידון, אבל דומני שענין זה טעון הרהור נוסף; שיש לחשוב אם אין זו סנקציה מרחיקה לכת כל עוד אין מוציאים את האדם מן המושב.

אני מסכים שסעיף 11 הוא סעיף קשה מאד, זה הסעיף המטיל חובת הוכחה על המתיישב. אבל חוק ללא אפשרות ביצוע, ללא סנקציות — מוטב שלא יוחק. והגסיון מראה, שבלי הסנקציה הזאת לא תהיה לעולם כל אפשרות להפעיל את החוק הזה בשום דרך, מכיוון שתמיד יכול האדם לומר: זה פועל שכיר, לא אריס, לא שותף, לא חוכר משנה, וכיצא בזה.

ולבסוף אני רוצה להתייחס לסעיף 15, ודומני שלפחות אחד מקודמי כבר דיבר על כך. אני סבור שיש להבדיל כאן בין התוספת השניה והתוספת הראשונה. התוספת השניה היא יותר טכנית, היא יכולה להופיע כתוספת, והשינויים בתוכה מספיק שיעשו על דעתה של ועדת הכלכלה ובאישורה. אך אשר לתוספת הראשונה, הקובעת יסודות ומהות, דומני שענין זה צריך להיות חלק של החוק עצמו, וכל מה שכתוב כיום בתוספת, יכול להופיע כסעיף מפורש בחוק, אם יתברר שצריך להוסיף, לא לגרוע, — ואולי אפילו לגרוע — יש לעשות זאת בדרך של הצעת תיקון בחוק, ולא להסתפק באישור ועדת הכלכלה. אני מציע לוועדת הכלכלה לא ליטול לצעמא סמכות כזאת, אפילו אם המחוקק ינסה להעניקה לה.

בנימין אבניאל (גח"ל):

יצאתי כאן נגד הסעיף הזה.

מיכאל חזני (מפד"ל):

יפה. מותר לי להיות פעם אתך בקואליציה בדברים שבהם נראה לי שאתה צודק.

מתוך הנחה שהשגות אלה, וכן השגות אחרות סבירות,

לפנינו חוק שהגן על תוכנה של ההתיישבות החקלאית. ארצנו היא קטנה ומוגבלת בשטחיה. הנכס היקר ביותר שיש לנו בבנינה של המדינה הוא — ההתיישבות החקלאית, בחוכנה ובעצם המעבר של יהודים להתיישבות חקלאית, שזו המהפכה הגדולה ביותר שהיתה בחיי היהודים בדורות האחרונים. ולא במקרה ריכזו ההסתדרות הציונית והמדינה את מיטב הכוחות והאמצעים סביב המפעל ההתיישבותי, מתוך מגמה ליצור את הבסיס לאפשרות קיומם של כפרים חקלאיים, של ישובים, והדבר אפשרי בארץ זו, על תנאיה הקרקעיים וההתיישבותיים, על-ידי משקים הנשענים על עבודה עצמית; לא בעלי אחריות ואפילו לא איכרים המעסיקים עובדים אחרים ומכל שכן שלא בדרך של אריסות. החוק בא להגן על המשך מבנה זה של ההתיישבות, ומניעת התפוררותו מבחינה תהייש-בותית והתעוותותו מבחינה חברתית. כמובן אפשר לטעון שישנו חוזה בין המוסד המיישב לבין המתיישב, וזה צריך להספיק לשם קיום מטרה זו. בקשר עם זה עלי להעיר קודם כל, שהיתה וקיימת עד היום הזנחה בהחלטמת המת-יישבים על החווים על-ידי המוסד המיישב, וצריך לתקן את הדבר הזה. אולם נראה שהחווה כשלעצמו אינו מספיק כדי לאפשר נקיטת אמצעים משפטיים במידה שקיימות עובדות — ולצדדי הן קיימות — של שימוש מעוות בקרקע שניתנה למתיישב כדי להיות לו נחלה בתוך כפר המונה מספר מסיים של יחידות, אך המתיישב אינו משתמש בה למטרה היעודה, אלא — כפי שאתה, חבר הכנסת אבניאל, הגדרת זאת — למטרת סחר-מכר ולאריסות, וכן במקרה שבמקום לעבד את הקרקע, הוא מחכירה לאחרים.

החוק הוא איפוא חוק להגנת ההתיישבות, ויש בהחלט לאמץ את ידי משרד החקלאות ואת ידי שר החקלאות בהפעלת החוק הזה, על מנת לעקור ולחסל את העיוותים שהשתרשו לאחרונה בתחום זה, בחלקים שונים בהתייש-בות. זה יסודו של החוק, ואינני יכול להבין את המניעים הלאומיים והחברתיים של התנגדות לו, כפי שביטא אותם חבר הכנסת אבניאל. אמנם הוא נוהר ואמר כי בשלב זה תימנע סיעתו מהצבעה על החוק, אולם דרושה תמיכה אקטיבית בחוק והקצת העיוותים הנזכרים, כיוון שתוכנו של החוק הוא חברתי-סוציאלי ביסודו, אבל הוא מצרף

— חוק ההתיישבות החקלאית (סייגים לשימוש בקרקע חקלאית ובמים) (צור, נצר, אבנרי, בנטוב) —

בו מידה גדושה של התחסדות והסוואה. לכאורה הובא לפנינו חוק בעל מגמה סוציאלית חיובית ביותר. בעלי נחלות, פרוטקציונרים למיניהם, שהצליחו לקבל ממנהל מקרקעי ישראל קרקע באומית בתנאים נוחים וזולים, ייאלצו להחזיר קרקע זו למינהל מקרקעי ישראל, במקרה שהעבירו את זכות עיבוד הקרקע לאחרים. כלומר, מציעי החוק מקבלים את העקרונות שהקרקע צריכה להיות ברשות מעבדיה, ולא בידי בעלי קשרים או פאראזיטים אחרים, בידי המעמד החדש של אפנדים מפלגתיים.

אולם האם כך הם פני הדברים? האם ההצעה מוגשת מתוך שיקול של דאגה למעבד הקרקע? האם בו מעוניין המחוקק, או שמא נעשה הדבר מתוך שיקולים אחרים לחלוטין, שעליהם לא הורחב הדיבור היום?

ברור שלא הדאגה למעבד הקרקע היא שעמדה נגד עיני הממשלה. משום שאילו זו היתה דאגתה, היתה מוסיפה להצעת החוק סעיף פשוט ביותר, בזה הלשון: "העביר אדם את זכויותיו לגבי המקרקעין לאחר, והחליט המינהל כי העברה זו אינה מוצדקת, צריכה להינתן למעבד האפשרות לבוא במקום מעבירי זכות העיבוד, ולקבל אותם תנאים שהיו למעביר הזכות; ומכל מקום, אם הונחו המקרקעין, יש למסרם למי שמובן לעבדם בפועל, ובאותם תנאים".

חבריהכנסת חוגי דיבר פה על רפורמה אגררית הנעשית בארצות אחרות. הוא אמר שאין הבלד בין הפקעת מאה פדאנים במצרים לבין הפקעת 30 דונם בישראל. על כך הגבתי בקריאת-ביניים: זה תלוי במה שקורה לארסיים. יש הבלד בין הפקעת מאה פדאנים במצרים, כדי לחלק אותם בין המעבדים אותם בפועל, וכדי לחסל בצורה זו את מעמד האיפנדים, ובין חוק הבא לגרש את המעבדים את הקרקע בפועל. עוד אחזור לנקודה זו בהמשך דברי.

מבחינה חקלאית המדינה אינה יוצאת נפסדת אם במקום פלוני מעבד אלמוני את הקרקע, כל עוד הוא מעבד אותה. חבריהכנסת צור אמר, שהוכן החוק הוא סוציאלי. משמע שאין זה נוגע ליעילות עיבוד הקרקע. ההנחה של המתחוקק היא, שהאדמה מעובדת, אבל לא בידי מי שקיבל את הזכות לעבדה.

שרייהשכונן מ. בנטוב:

השאלה היא: מי מקבל את הפירות?

אורי אבנרי (העולם הזה—כוח חדש):

והיא שאלה סוציאלית, ולא שאלה חקלאית.

במבט ראשון נראה חוק זה כמיותר. כי מה נאמר בזו פלוני שקיבל קרקע חקלאית ממנהל מקרקעי ישראל, או הוכיח להתחוק בקרקע כזאת — לא ינהג בקרקע שימוש חורג, כלומר לא יעביר את הקרקע, לא ייצור לגביה, או לגבי היכול המעובד בה, שותפויות.

על מי בעצם מדובר? מדובר על מחזיק חוקי, המחזיק בקרקע בחוקף הסכם שנחתם על-ידו, ואולי על-ידי מאן דהוא שמכוחו של המחזיק הוא יושב על הקרקע. הסכם זה מגדיר את היחסים שבין הצדדים, והוא קובע, קרוב לוודאי, שאין להעביר זכויות. אפשר, אם כן, להשיג את החזרת המצב לקרקעין בהסתמך על ההסכם. חבריהכנסת צור אמר שהיתה בענין זה הזנחה, אבל אין מחוקקים חוקים כדי לתקן הזנחות. לשם מה דרוש איפוא חוק זה? — לחוק זה ישנן לפחות שתי סיבות, ושתיהן שליליות.

חוק זה הוא מעין מקדמה על חשבון חוק המושבים. הוא נועד להגביר את השליטה והפיקוח של ועד המושב

גם עקרון לאומי, המשולב עם התוכן הסוציאלי של אפר שרות היותנו עם נורמלי, העובד בעצמו את אדמתו, וש-קיימים בו איכרים, עובדי אדמה, מתיישבים הנשענים על עבודה עצמית.

ועתה כמה הערות לסעיפי החוק, וקודם כל לתוספת. סעיף 2 של התוספת הראשונה וכן סעיף 4 אינם בהירי רים דיים מבחינת ניסוחם. לדעתי יש להבהיר את הדבר. רים. בסעיף 2 נאמר: "יצירת שותפות בקרקע או ביבול". הכוונה בוודאי למגיעות שותפות עם גורמים מחוץ לכפר. אבל אין הדבר הזה מובן מעצמו. והוא הדין בסעיף 4, המדבר על מכירת היבול בשדה. יש להבהיר את שני הסעיפים הללו, וכן גם כל סעיף אחר שאינו די ברור, כדי למנוע כל איבה, שאין הכוונה לסייג בפני יצירת יסודות שיתופיים בתוך הכפר, כגון לעיבוד המשק, לשיווק או לאיסוף היבול, שכן יכולים להיות בתחומים אלה סיודים קואופרטיביים, שיתופיים, שיש לעודדם.

אני עובר לסעיף 2 בתוספת השניה, הדין בשיעור הפיצוי. יש להבהיר כי סכום הפיצויים שישולם למתיישב צריך להיות לאחר ניכוי החוב למוסד המיישב.

סעיף 3 בתוספת השניה מדבר על הערך המוסף. אינני גורס את הסתייגותו של חבריהכנסת אבנרי, הטוען ש-ליית ערך הקרקע או עליות ערך המשק בגלל ההתפתחות שישנה, תיפקד לזכותו של המתיישב. אבל צריך להיות מובן שהסכום שהושקע על-ידי המתיישב — והכוונה לערך הריאלי — הוא הסכום שצריך להביא בחשבון. לפי זה יש להביא בחשבון את ההתייקרות שחלה או את ירידת ערך הכסף.

ועוד הערה לסעיף 2 בחוק, הדין באיסור שימוש חורג. לא נראה לי הדבר שיינתן היתר בכתב מאת שר החקלאות או מאת מי שהשר הסמיכו לכך בהודעה ברשומות, לתיקונים ולהקלות בקשר לשימוש חורג. כי הרי קיים סעיף 15, הנותן לשר החקלאות את האפשרות לתקן, להוסיף הגדרות ולשנות הגדרות אם ההגדרות המצויות כאן אינן מספיקות, והוא יכול להוסיף זאת בתקנות וב-אישורה של ועדת הכלכלה של הכנסת. אם רוצים לתת אפשרויות נוספות של היתרים מיוחדים, הרי זו דרך מסודרת, כנת, כי היא פותחת פתחים שונים, ואני חושב שמוטב ששר החקלאות ומשרד החקלאות יוכלו להיות מחוסנים מפני פניות ולתאים העלולים להעשור על רקע זה. הדבר רים שיוגדרו כשימוש חורג, מספקים; גם מה שיש אפר שרות של ערעור בפני אינסטנציות משפטיות.

חברי הכנסת, ההכרח בשימוש בחוק למטרה היעודה לא יגונה, במיוחד כשהו נוגע לקנין קרקעי. אך אל לנו לראות את החוק כמכשיר יחיד למטרה זו. החוק צריך להיות האמצעי האחרון שנשמש בו. לפני כן יש להפעיל את כל המכשירים האחרים המאורגנים, הארגונים, החינוכיים ואלה הנובעים מהחוזים שבין המוסד המיישב ובין המתיישבים, ומהזיקה של המתיישבים לארגונים החקלאיים. אבל לאחר הכל יש להשתמש גם בחוק.

היו"ר ד. נצר:

רשות הדיבור לחבריהכנסת אבנרי, ואחריו — לחברי הכנסת שורש.

אורי אבנרי (העולם הזה—כוח חדש):

כבוד היושב-בראש, כנסת נכבדה. כמו בהרבה הצעות חוקים של הממשלה, כך גם בחוק זה מתרוצצות שתי נשמות. זהו חוק של דוקטור גייקל ומיסטר הייד. יש

— חוק ההתיישבות החקלאית (סייגים לשימוש בקרקע חקלאית ובמים) (אבנרי, נצרי, טובי) —

והרי מפני שזה שטח כל כך בטחוני גורשו משם הערבים מלכתחילה.

אותם ערבים הוחזרו לאדמה כמעבדים, וחבר קיבוץ ברעם נמצא אחראי לכך. אינני אומר זאת כדי לקנטר, אלא כדי לשים דגש בבקיעה האמיתית העומדת מאחורי הצעת החוק שלפנינו.

אינני רוצה להזכיר את המושלים הצבאיים, — ששמר תיהם יודעים לכמה מהנוכחים כאן — אשר גמרו את תפקידם כמושלים צבאיים ונעשו אפנדים בשטחים שהיו תחת שלטונם בהיותם מושלים צבאיים. הם קיבלו אדמות מובחנות מאד, כפרס בעד הצטיינותם כמושלים צבאיים.

היו"ר ד. נצרי:

לא מקובל לדבר על אנשים שאינם יכולים להשיב.

אורי אבנרי (העולם הזה—כות חדש):
אינני מזכיר שמות.

היו"ר ד. נצרי:

אתה מזכיר אנשים שאינם יושבים כאן ואינם יכולים להשיב. אני מבקשת ממך להימנע מזה.

אורי אבנרי (העולם הזה—כות חדש):
אנשים שבתוקף תפקידם היו אחראיים בשטחים אלה...

תופיק טובי (הרשימה הקומוניסטית החדשה):
מבקר המדינה כתב על כך. האם אסור לחזור על כך בכנסת?

היו"ר ד. נצרי:

עוד מעט תדבר אתה ותגיד מה שאתה רוצה.

אורי אבנרי (העולם הזה—כות חדש):

המקרים תמורים באופן יוצא מגדר הרגיל. אנשים ניצלו את תפקידם — תפקיד שהוא שלילי בעיני — קיבלו אדמות כאוורים אלה, מעבידים שם ערבים מתושבי הממשל, והתופים במעמד חוזש של אפנדים.

אם רוצים לגרש את הארסיים הערביים מהאדמה שהיתה שייכת להם ושנמסרה ליהודים, יש בכך נימה של "הרצחת וגם ירשת?". לקחו מהם את האדמה, איך-שהוא הסתננו חזרה בתפקיד של מעבדים, עכשיו יגורשו גם משם.

כאמור, הפתרון הוא במסירת האדמות למעבדיהן בפועל. איננו רוצים במעמד של אפנדים, במעמד של בעלי אחוזות. נזדיק כל אמצעי כדי לחסל מעמד זה. אבל האמצעי צריך להיות כזה שיפגע בבעלי האחוזות, ולא במעבדי האמיתית.

לגבי ההוראות המפורשות בהצעת החוק, נדמה לי שרוב הדברים נאמרו ואין טעם לחזור עליהם. כבר אמר חבר הכנסת אבניאל, בצדק, שלא ייתכן שאדם שעיבד את אדמתו במושך שנים רבות, ויוצר לעת זיקנה שותפויות על מנת להקל על עצמו את עיבוד האדמה, — לא ייתכן שבגלל זאת תופקע זכותו על האדמה. חברי-הכנסת חזני הציע לפרט קצת יותר את הקריטריונים במקרים כאלה, ואני חושב שאם חוק זה יועבר לועדה — בניגוד לקולי — מוטב שיתחשבו בכך.

לא נראה לי ששר החקלאות — עם כל הכבוד למחזיק המשרה הנוכחי, אך איננו מבררים על שר חקלאות מסויים, אנתנו מחוקקים חוק לכל שרי חקלאות — שהוא צד מעוניין, ימנע את שני אנשי הציבור שיהיו חברים בוועדת הערעורים. אני חושב שכדאי למצוא נוהל אחר למינוי אנשי הציבור,

על חברי המושב, כי במושב חוכרת הקרקע היא לרוב האגודה החקלאית. כך, בהסוואה של לחימה באפנדים, מחרי קים את המשטר הפיאודלי, המשעבד את הפרט לדוכס מפלגתי והופך אותו למעשה לצמית. מי שיאפשר עלייני האגודה החקלאית, יאושר לרוב גם עליידי הרשות המוסמכת. אפשר גם להסמיך את האגודה החקלאית כרשות מוסמכת לצורך החוק. רוצה — מחירה; רוצה — אוסרת.

אולם ישנה סיבה נוספת, והיא בעיינו חמורה הרבה יותר. אני מתפלל שאף אחד לא העז להזכיר אותה, למרות שכל הדוברים יודעים בדיוק על מה מדובר. ואם אינם יודעים, יכלו לקרוא את המאמרים הלא-מעטים שהודלפו לעתור נות עליידי יומיו הצעת חוק זו. הכוונה היא לאפנדים יהודיים ולארסיים ערביים. הכוונה לאדמה שהופקעה מידי ערבים, שנמסרה ליהודים פרוטקציונרים. המחכירים אותה בתורה לערבים, שהפכו לארסיים. כל הסיבה העיקרית להצעת חוק זו, הדבר נאמר בפה מלא בכל הפרסומים העתונאיים, שלא נולדו מעצמם. מישוה הוליד אותם.

בוויכוח זה דובר רבות על אדמות הלאום. מה פירוש "אדמות הלאום"? איזה לאום? זה שמונה-עשרה שנה קיימת מדינה, וישנן אדמות המדינה. מדוע צריך להזכיר את "אדמת הלאום"? האם לא מתנגדת אצל הדוברים כך — בהכרה או שלא בהכרה — נימה לאומנית? בעל הזכויות שייך ללאום אחד, והוא העביר את הזכויות למי ששייך ללאום שני. שני הלאומים שוכנים בחוק במדינה זו. אם אמר חברי-הכנסת צור שלחוק זה יש "תוכן לאומי", אינני יודע אם התחלקה לו הלשון או שהתכוון לומר זאת במפורש. "התוכן הלאומי" נעוץ בזה שרוצים לגרש את הארסיים הערביים מאדמה שנמסרה ליהודים, אחרי שהופקעה מערבים.

יש בארץ הזאת תופעה של "נפקדים נוכחים". עצם המושג הזה הוא חרפה למדינת ישראל, והוא קיים בה שמונה-עשרה שנה לאחר גמר המלחמה. מה זה "נפקד נוכח"? ישב אדם בכפר שלו. אנו התקרבונו אליו, רינינו עליו, והוא יעבד לכפר סמוך עד עברו אצלם. ברגע שנכנסנו לכפר, הוא לא נמצא בו. אבל הוא נמצא במרחק של קילומטר או חמישה קילומטרים מכפרו. הוא נחשב לנפקד לפי חוק שהוא חרפה למדינת ישראל. הוא נמצא במדינה, מעולם לא עזב אותה, אך הוא "נפקד". אדמתו שלו, אדמת אבותיו, הופקעה ונמסרה לבעלי זכות יהודים. בעלי זכות אלה העבירו במקרים מסויימים את העיבוד לבעלים המקוריים, ואלה מעבדים את הקרקע. עכשיו, לפי החוק הזה, רוצים לשים מחסום בפני הנוהל הזה.

חבר-הכנסת שלמה רוזן אמר, שצריך להילחם בתופעה זאת, אבל במקום אחר. אני מסכים אתך בענין זה. ובכך תקדים את המלחמה היא להצעת החוק הנואת. קודם כל יש לפתור את הבעיה של הערבים חסרי האדמה, חסרי הפרנסה, ורק אחר כך יש לגשת לפתרון הבעיה האחרת, של חיסול ניצולם בידי אפנדים יהודיים. זוהי בעיה חשובה כשלעצמה, אבל בוודאי פחות חשובה מהבעיה הראשונה.

אינני רוצה לנגח את מפלגתו של חברי-הכנסת רוזן, אבל עלי להזכיר מקרה קטן, אופייני מאד, מהשבעות האחרונות. יש מקום הקרוי ברעם. אדמת ברעם הופקעה, ותושבי ברעם גורשו, אחרי תום הקרבות, גורשו במרמה, בצורה בלתי-צודקת, בצורה בלתי-מוסרית. האדמות נמסרו ליהודים, ובין השאר לקיבוץ ברעם. לפני כמה שבועות הופיעה בעתון ידיעה, שמזכיר קיבוץ ברעם הועמד לדין על כך שהתיר למעבדים ערביים להיכנס לשטח הזה. האדמה נמצאת בשטח סגור ביותר, כי היא נמצאת בדיוק על הגבול,

קרקע בחכירת-משנה — ירכוש בכך את כל הזכויות על הקרקע.

אני חושב שהחוק המוצע הוא חשוב עד למאד. הוא בא לסתום פרצה, ואני חושב שבשלב זה עדיין אין החריגות גדולות ביותר. ואינני סומך אך ורק על החוק. עצם חקיקת החוק יש בה משום אקט חינוכי: מדינת ישראל אומרת את דברה. היא אומרת את דברה בצורת חוק, וזה כמוכרן בא נוסף על הפעולות שעושות הנועות התיישבותיות ושצריכים לעשות כל הגופים האיבוריים. אולם חשוב שיהיה גם חוק. אינני מתאר לעצמי שצריך יהיה להפעיל את החוק בהרבה מקרים. עצם העובדה שיהיה חוק, ירחיע מפני חריגה מהדבר. ואני חושב שהישג גדול הוא למדינת ישראל ש-92% מאדמתה הם קרקע לאומית, שמשמעה אדמה לעובדיה. אותו מחייב חקלאי שקיבל את האדמה, חייב לעבד אותה. אם איננו מעבד אותה, הרי הוא חייב להחזיר את האדמה. וזהו כל הפילוסופיה של הצעת החוק המוצעת פה.

עתה אעמוד על כמה תיקונים שצריך להכניס בהצעת החוק, אולם ביסודה צריך לקבל את ההצעה הזאת.

חווה החכירה הקיים לא הספיק. היו נסיגות להפעיל את חווי החכירה הקיימים. היו משפטים; המשפטים לא נתנו תוצאות, ומוכרחים היו להגיע לפתרון הבעיות בדרך של חקיקה. אני חושב שלפי ההצעה הזאת, לאחר שסעיפי החוק ישוכללו וישופרו בוועדה המתאימה של הכנסת — החוק הזה, כשיופעל, יתחור את הבעיה.

אני רוצה לכוון את דברי בעיקר לסעיפי הצעת החוק.

ראשית, בהצעת החוק צריך להיות סעיף ראשון דקלרטיבי. בדברי ההסבר יש פיסקה האומרת שהאדמה וההתיישבות החקלאית ומכסות החקקע נמסרות לעיבוד עצמי של המתיישב. אני מבקש את אונם הקשובה של חברי הכנסת וחוזר: לא מדובר על עבודה עצמית; מדובר על כך שמתיישב על הקרקע, מתחייב לעבד את המשק החקלאי ולהתקיים ממנו. אני חושב שהרוב הזה צריך להיות כתוב לא רק בדברי ההסבר. בחוקים שונים כלולים ענינים של הצהרה, של מהות, של תוכן החוק. אני חושב שצריך לומר את הדבר הזה בגופו של החוק, כמו שיש סעיף דומה בחוק המים ובחוק מינהל מקרקעי ישראל.

אני הולך לפי סדר הסעיפים שבהצעת החוק. יש חידוש מסויים בהצעת החוק, בסעיף 4 מדובר על ועדת בירורים. בהודמנות זו אני שואני בדעה — וזה יתקשר גם עם מה שאני בהמשך דברי — שלסמכויותיה של ועדת הבירורים (וכמה חברי כנסת כבר עמדו על כך) צריך להוסיף גם את הסמכות להחליט על הפיצויים, במקרה של הפקעת הנחלה, ואין למסור ענין זה להערכת שומאי. אולם צורת הרבב הוועדה המוצעת אינה נראית לי. יש חמישים ועדות משפטיות, בח"י דין ולא בח"י משפט, המורכבות מיושבי-ראש שהוא שופט, ושני אנשי ציבור. בכל המקרים האלה יש לאנשי הציבור המשתתפים בוועדות זכות דעה מלאה ולא זכות דעה מיעצת. דומני שוהי הפעם הראשונה, על כל פנים שאני נתקל בכך, שמוצעת ועדת בירור משפטית שבה יש לנציגי הציבור שממנה שר החקלאות זכות דעה מיעצת בלבד. ואינני יודע למה. רשמתי לפני מספר ועדות משפטיות: בכיטות לאומי יש יושבי-ראש שהוא שופט, ושני אנשי ציבור. כך גם בבית-דין לעניני מים. יש ועדת ערעורים לפי חוק מס שבה מקרקעין; יש ועדת ערעורים לפי חוק משפחות חיילים שניספו במערכה (תגמולים ושיקום); יש ועדת ערעורים לפי חוק הפיקוח על מצרכים ושירותים; יש ועדת ערר לפי חוק שירות תעסוקה. בכל אלה יש לנציגי הציבור זכות דעה מלאה. ולא עוד, אלא

כדי שלא יהיה חילול חשש של חוסר אובייקטיביות במינוי ועדה מעין זו, ועדה שתחזיק בידיה כוח הכרעה עצום לגבי מי שהדברים נוגעים לו.

רות הקטיף (המערך):
ישנו שופט.

אורי אבגרי (העולם הזה—כוח חדש):

נכון. אני מחייב בהחלט את הסעיף שנותן את ההכרעה ברי השופט. בכל זאת, השופט איננו איש מקצוע, ולשני המומחים תהיה השפעה רבה עליו, כי אחרת לשם מה יש צורך בשני מומחים?

החוק סותח סתח נרחב מאד לפרוטקציוניזם: מותר למינהל מקרקעי ישראל להתיר שימוש חורג. לא נאמר מתי מותר לו, באילו קריטריונים מותר לו לעשות זאת. אין סייג לזכות המינהל להתיר זאת. אנחנו דורשים, חוזרים ודורשים קריטריונים אובייקטיביים. כמעט בכל ויכוח בכנסת נשמעות שתי המלים האלה. דומני שבמקרה זה יש חובה והכרח לציין בחוק קריטריונים אובייקטיביים ברורים, שיקבעו מתי מותר למינהל להתיר שימוש חורג, למי יכול המינהל להתיר שימוש חורג, אותו הוא אוסר על אחרים.

בסיכומי של דבר, בגלל החששות האלה, הכבדים ביותר, מתוך ראייה למה ישמש החוק הזה בפועל, ולא רק מה שכתוב בו, נצטרך להצביע נגד החוק הזה.

ה'נר' ד. נצר:

רשות היבור לחברה-הכנסת שורש, ואחריו — לתבר-הכנסת טובי.

שמואל שורש (המערך):

גברתי היושבת-ראש, כנסת נכבדה. אינני רוצה להרחיב את הדיבור כמו קודמי, חברי-הכנסת אבגרי, ולגעת בבעיות של אדמות נטושות, ממשל צבאי וכן הלאה. ברצוני להגיב רק בענין אחד. אם תיפגע ההתיישבות החקלאית היהודית, או אם לא תהיה התיישבות אשר תבטיח את אדמת מדינת ישראל בכל חלקי הארץ, אהיה מודאג מאד לגורל המדינה. אהה מציע דבר שלשמחנתנו לא יקום ולא יהיה. אהה מציע לא לנקוט אמצעים נגד התחלות, ניצנים של פגיעה ביסודות התיישבות חקלאית יהודית. אמנם יש צורך לפתח התיישבות חקלאית ערבית; יש להגיש לה את מלוא העזרה, בהכשרת קרקעות, במכסות מים, אמצעים ומכסות ייצור. אולם ההתפתחות צריכה להיות מקבילה. אם יש דבר שהוא חמור ביותר שיכול להיות במדינת ישראל, זאת היא התפתחות שיהיו בין מתיישבים חקלאיים יהודים ואצלם אריסים ערביים. אין דבר חמור מזה. אומר עוד שהצעתו של חברי-הכנסת אבגרי אינה ניתנת לביצוע מבחינה מעשית. חברי-הכנסת אבגרי, אהה תלוש מהמציאות הזאת ואינך מכיר את הנושא, — ההתיישבות החקלאית.

נניח שמתיישב חקלאי מחכיר או עושה שותפות עם ערבי, או עם יהודי. פה הוא עושה זאת על חלקה של עשרה דונם, ושם על חמישה, ועשרה דונם הוא מעבד בעצמו. האם ננהג בצורה אנארכית כואת נפצל את הנחלאות? יש ארגון כלשהו של ישובים, של קואופרטיבים חקלאיים. בזה נפגע בשני דברים: נפגע בנשמתי-אפה של מדינת ישראל, שאחד מיסודותיה הוא התיישבות חקלאית יהודית, ולא נפתור במאומה את בעיות ההתיישבות החקלאית הערבית. למען פתרון בעיות ההתיישבות החקלאית הערבית עושה משרד החקלאות. ייתכן שהה צריך לעשות יותר. אולם הבררים הללו אינם יכולים להסתדר כפי שניסית לתאר; אם מישהו חקר כמה דונמים

לי כי כאשר הקרקע והמים מופקעים, חייבים הם לעבור לרשותה של האגודה. במקרה שהאגודה היא העוברת על החוק, הייתי מציע שהקרקע והמים יועברו למינהל מקרקעי ישראל.

אם רוצים שחוק זה יופעל וידעו כי אי אפשר לעבור עליו, אין דרך אחרת אלא שחובת ההוכחה תחול על המתיישב ולא על משרד החקלאות ופרקליטות המדינה.

חברי הכנסת, ברצוני להסתמך על דברי חברי הכנסת אברמוב. חברי הכנסת אברמוב העלה נושא זה לדיון בחדוש יוני 1965, בשלהי הכנסת התמישית, הוא הציג את הבעיה ובין היתר אמר — ואני מסכים עם הדברים שאמר, כי עתה יש להם לבוש משפטי: מבחינה תיאורתית שמורה למינהל מקרקעי ישראל הסמכות לקבל את הנחלה, אך ספק אם דרכי הביצוע שנקבעו בחוק — כפי שהיו קיימים לפני הצעת החוק הנוכחית — ואשר נועדו למצבים אחרים, תואמים את הנסיבות הקיימות במושבי העובדים. כיום נדרשת פעולה נמרצת, גם אם בהרבה מקרים תהיה מכאיבה ביותר ואף בלתי-פופולרית. אני חושב כי בהצעת חוק זו יכול להיות משהו בלתי-פופולרי, אך הוא צריך לענות על הבעיות העומות לפנינו ואשר החוק בא לפתור. לכן לא מובנת התנגדותו של חברי הכנסת אבניאל להטלת חובת ההוכחה על הנאשם.

גברתי היושבת-ראש, חברי הכנסת, אני רוצה לסיים דברי ולומר, כי חוק זה חשוב עד למאד. אמנם יש לנו הישגים בתחום ההתיישבות העובדת, במשטר האגורי שלנו בארץ, ואם נתגלו פגרות בנזם האחרון, בא חוק זה לטתום את הפרצות הללו, כדי שלא יתחבב, אלא ייעלמו כליל, ועל מנת שההתיישבות העובדת תוכל למלא את תפקידה וייעודה, כפי שאנו רוצים, ובהתאם ליסודות אשר נקבעו מאז ראשית ההתיישבות היהודית בארץ.

ה"ר ד. נצר :

רשות היבור לחבר הכנסת טובי, אחרי — לחבר הכנסת אברמוב.

תופיק טובי (הרשימה הקומוניסטית החדשה):

כנסת נכבדה. החוק המוצע לפנינו, חוק ההתיישבות החקלאית (סייגים לשימוש בקרקע חקלאית ובמים), בא לא סור על מחזיקי בקרקע, שנמסרה לו בחכירה על-ידי מינהל מקרקעי ישראל או קודם לכן על-ידי הקרן הקיימת, להח"כיר את הקרקע בחכירת-משהו, או להקים שותפות בקרקע או ביבול, או להקנות זכות אריסות בקרקע או ביבול. מת"ישב המעביר זכות בקרקע או במכסת מים עלול לאבד זכויותיו אלה, והרשות שמסרה לו אותן, יכולה להפקיען ממנו.

חוק זה מוצע לכאורה למען הדאגה לתכנון חקלאי, למניעת הזנחתה של הקרקע או העברתה לעיבודם של אחרים. וכל זה בשם הדאגה לעבודה עצמית. שירת הלל זו שמענו היום מפי חברי כנסת רבים.

וכי איזה אדם מתקדם הדוגל בעבודה עצמית על הקרקע והמתנגד לאריסות ולניצול הזולת, לא צריך לתמוך בחוק כזה? אך הדברים אינם כה חלקים. אם הממשלה דואגת באמת לעבודה עצמית על הקרקע — אורבה, יגיד החוק במפורש, שאם המחזיק בקרקע מוסר אותה לחכירה, החוכר החדש, העובד העצמאי החדש על הקרקע יהיה המחזיק בה. אך הסביר החוק הרשמי הם דבר אחד, ואילו מטרתו האמתית הן דבר אחר.

הנייר הרשמי הכחול, לשון החוק והמשפט, שצריך להיות "חוק אחד ומשפט אחד יהיה לכם ולגר הגר אתכם", כפי

שרק בשבוע שעבר, כשהיה הדיון על חוק שירות עבודה בשעת-חירום, גם שם הוצע להקים ועדת שירות, שגם היא ועדת ערר, שחיה מורכבת משופט ושני אנשי ציבור, אולם לא נזכרת דעה מייצגת, אלא בזכות דעה מלאה. לא נראה לי איפוא שבמקרה זה צריך להיות שוני ונוהג אחר. אם רוצים שתהיה רבייה, הרי היא צריכה להיות בכל החוקים, ולא רק בענין זה. משקלו נכבד, אולם הוא איננו שונה מחוקים אחרים.

דומני שבענין זה צריך להיות הכלל: או התדיינות בבתי משפט או בירורים בוועדות בירורים. אני רוצה גם להדגיש שבמקרה זה יש אפשרות לערער בפני בית-המשפט המחוזי. מהו איפוא החשש לתת לשני אנשי הציבור זכות דעה, לא רק מייצגת, אלא מלאה, כמו בוועדות משפטיות אחרות?

הדבר השני שברצוני להתעכב עליו, שכבר דיברו על כך חברי כנסת אחרים ואני רוצה להדגיש: לפי מה שמוצע בהצעת החוק, איש העובר על החוק ומחכיר את אדמתו — בפעם הראשונה כשהוא עובר על החוק הוא נענש ב-5,000 לירות, או כפל שווי היבול, בפעם השניה — שילת נחלתו, למעט בית המגורים. הענין הזה — "למעט בית המגורים" — אינו נראה לי.

רבתי חברי הכנסת, בארצנו יש התיישבות חקלאית לא של חלקות אדמה, אלא של נחלאות. למתיישב חקלאי נמסרת נחלה, והנחלה הזאת כוללת בית-מגורים, בניני משק ושטח קרקע. הבה נתאר לעצמנו מקרה שאיש עבריין מועד ועובר על החוק הזה, יקחו ממנו את האדמה וישאירו אותו בתוך אותו ישוב, ללא אדמה וללא משק. במקומו יתקבל מתיישב אחר, שביחוד יהיה במקום אחר ומבני המשק שלו מרוחקים מביתו. הדרך הזאת אינה נראית לי. אני סבור שיש לנהוג לפי שיטה אחרת. הייתי מציע כי בפעם הראשונה, השניה והשלישית, יהיו עונשים כספיים, אולם מי שנעשה — לאחר שנענש מספר פעמים — עבריין מועד, בפעם השלישית או הרביעית, חישלל ממנו כל הנחלה, גם בית מגוריו.

אני רוצה להדגיש, כי דבר זה חשוב מאד למושבי העובדים.

(קריאה: מה לגבי המשפחה?)

למשפחה קיימת האפשרות שהמתיישב יסתגל וימלא את תנאי ההתיישבות בהתאם לחוזה החכירה. אבל לא רק זאת. במקרה שמופקעת נחלתו, הוא מקבל פיצויים. הוא יעבור למקום אחר והפיצויים בודאי יינתנו לו שלא בדרך של קיפוח. ישנם כללים לתנאי חייו ולתנאי מגוריו באותו הישוב. סבורני כי אותו אדם עלול להיות הרבה יותר אומלל אם יישאר בביתו באותו ישוב, אך ללא משק חקלאי, ללא מקורות קיום.

רבתי, כל שיטה והגיגה, יש לנו שיטת התיישבות חקלאית של מושבי עובדים. החוק הזה איננו מתייחס רק למושבי עובדים, אלא לכל המתיישבים. יכולות להיות גם מושבות שבהן יש קרקע של מינהל מקרקעי ישראל. דבר זה איננו פוגע ביסודותיהן ובאופיין התכרתי. אם דבר זה אינו פוגע בהן — איננו מתנגד לכך. אבל לגבי מושבי עובדים, דבר זה איננו בהתאם ליסודות שנקבעו. איננו רואה שיהיו מקרים רבים, אולם גם באותם מקרים בודדים שיהיו, חשוב לנהוג לפי שיטה מסוימת, ולא להפקיע את הקרקע ולהשאיר את בית המגורים ברשותו של אותו אדם.

רציתי להתייחס עוד לענין אחר. גם לדעתי צריכה להיות הוראה יותר ברורה למי מוזרמים הקרקע והמים במקרה של הפקעה. בארץ קיימת מציאות מסוימת, שרובה של ההתיישבות החקלאית מאורגנת בקואופרציה או באגודות שיתופיות. חשוב שיהיה לכך גם מעמד וכי דבר זה יוגדר בחוק. נראה

יהודים ו-102,800 בני מעוטמים. הסטטיסטיקה של השנים האחרונות מורה על עליה מספרית מתמדת של אוכלוסיית הכפרים הערביים וירידה תלולה באוכלוסיית הישובים הע"ב ריים. בשנים 1961—1964 ירדה אוכלוסיית המושבים ב-27%; בקיבוצים, בעיקר בחתיקים והמבוססים, הגיעה הירידה כדי 32%. ביישובים כפריים אחרים ירדה האוכלוסייה היהודית ב-40%. אם לא ייעצר ההליך זה ולא יבוער כליל מנהג מסירת האדמות למעבדים ערבים — תהפוך גם תכנית הפי"ח תוך של האזור הצפוני לחוץ ריק מתוכו.

אנחנו לא מתנגדים לפיתוח, אבל אנחנו מתנגדים לקביעה הגזענית הזאת, שעבוד אדמה עלייך פלח ערבי הוא דבר מנוגד לפיתוח, מנוגד לאינטרסים הלאומיים. זאת היא מדיניות גזענית, שאין אנו יכולים להשלים עמה.

לא באנו להגן על המנצל את החוקתו בקרקע שנמ"סרה לו, כדי לנצל את החקלאי הערבי, את עובד האדמה הערבי שהופקעה ממנו אדמתו, שהפך למחוסר קרקע ורעב לעבודה וגם לאדמה, כדי להעסיק אותו בתנאים נצלניים, כדי להחכיר לו אדמה תמורת 60% של היבול ולסחוט את זיעתו להפקת רווח קל. אנו מגנים זאת בכל לשון של גנאי ומאשימים, קודם כל, את הממשלה בכך שהיא יצרה תנאים חברתיים כאלה שהובילו למצב זה. גם לגבי החוק לא מעניין הצד הזה; מעניינת אותו מניעת עיבוד אדמות לא מושב או של קיבוץ עלייך פלח ערבי. זוהי הבעיה שצריך לטפל בה, ואין לעסוק אותה בדיבור על עבודה עצ"מית. פעם דיברו על עבודת פועלים מאורגנת, וכל אחד ידע שהכונה היא — מניעת פועלים ערביים מעבודה.

הכנסת חייבת לטפל בשאלה — כיצד נוצר מצב כזה שאפלי חקלאים ערביים מכפרי המשולש, בצפון ובגליל, נאלצים לעבד קרקע של מתיישבים יהודיים כאריסים או כשותפים בתנאי ניצול קשים. את זיעתו וזיעת בני משפחתו וילדיו מנצל המחזיק בקרקע, או בעל הזכות על המים, כדי להפיק רוחים גדולים. יש מקרים שהפלת הערבי עובד בח"כירה על אדמתו הוא, שהשלטונות הפקיעו אותה ומסרו אותה למישהו אחר. הוא עובד בתור אריס, או בתור שותף זוט, תוך ניצול קשה.

מצב זה נוצר על רקע של הפקעת אדמות הפלחים הערביים, על רקע המצב שעשרות אלפי פלחים ערביים מכפרי המשולש והגליל נעשו מחוסרי קרקע. במשך שמונה-עשרה שנות קיום המדינה הופקעו יותר מחמש מאות אלף דונם קרקע מפלחים ערביים, המחפשים פרנסה לקיומם, והם מצאו אותה, בתנאים קשים, בעבודה בעיר כסועלים שכירים, בעבודות הקשות או כמעבדי אדמה בכחירה או בשכר, בתנאי ניצול קשה אצל המחזיקים בקרקע במושבות או בקיבוצים, שאינם יכולים לעבד אותה בעצמם, או שהם מפיקים יותר רווח יחד עם ילדיו ובני משפחתו. המפלח הערבי מפסיק את האדמה, "גואלים" אותה ממנו — מושגים נאים ויפים!... האדמה נהפכת לאדמת הלאום, ואדמת הלאום הלא פירושה — אדמה ליהודים בלבד. היא מותרת רק ליהודים, ולא חשוב אם הוא חקלאי, עובד אדמה, סוחר, או בעל עסקים. הוא גם יכול להיות מושל צבאי. מדוע התרעמו כאן כש דיברו על כך שמושלים צבאיים חוכרים אדמות בתוקף תפ"קידם? דו"ח מבקר המדינה מס' 16, עמ' 290, מגלה פרשה עגומה ביותר על כך שפקידי הממשל הצבאי, פקידי משרד הבטחון ופקידי מינהל מקרקעי ישראל, קיבלו אדמה ממיני"הל מקרקעי ישראל. להם מותר לקבל את האדמה, לא לעבד אותה, לא לעבוד עליה ולמסור אותה בחכירה לא-

שואמר בספרים, נזהר מלהעלות באותיותיו את הגזענות וההפליה הלאומית המבצבצת מהפעלת חוק זה. לא תכנון חקלאי ולא כיבוד עקרון העבודה העצמית של הקרקע בא חוק זה לשרת. האמת המרה — והמנסים להתחמק ממנה ולהסתירה לה רבים — היא, שהצעת החוק באה למעשה למנוע עבודתם של חקלאים ערבים על מה שנקרא "אדמת הלאום", "אדמה שנגאלה", כפי שאנשי המקצוע במלאכת נישול הפלחים הערביים מהקרקעות נוהגים להגיד.

שרי הממשלה שאישרו את החוק הזה, הפקידים שהכי"נוהו, העסקנים שהאיצו בהם וגם רבים מחברי הכנסת יוד"עים היטב למה הוא נועד, אבל בכנסת, בסופרבי, לא ידברו על כך. אולם נכתב על כך לא מעט בעתונות במשך השנ"תיים האחרונות. מתוך הסתה וקריאות צעקניות לאסור עבודת החקלאים הערביים על "אדמת הלאום", על אדמת המושבים והקיבוצים.

הנה במוסף השבועי של עתון "הארץ" מיום 14 באוק"טובר 1966, הופיע מאמר, שנכתב כנראה על פי שיחה עם סגן מנהל מקרקעי ישראל, מר אלוני, ועם מנהל הקרן הקיימת לישראל, עורך דין כ"שמש. הכותרת של המאמר היא: "קרן קיימת לישראל", כותרת המגלמת די הסתה וגם די כחנות. המאמר הזה סוקר גם את המצב החמור בעיני המרואיינים, ש"חקלאים ערבים חוזרים לעבוד על אדמה שהופקעה או שנגאלה", זאת אומרת על אדמה חקלאית שנמסרה למתיישבים יהודים.

מנהל הקרן הקיימת אומר, שזה פשע לאומי. סגן מנהל מינהל מקרקעי ישראל, מר אלוני, אומר: "מושבות, מר"שבים ואפילו קיבוצים מחזירים בחכירת-משנה אדמות שהופ"קעו או נגאלו בעזרת-קרנות ציוניות, אך תמיד נמצא לע"ס קות האלה איזה תכסיס הסתאה המונע בעדנו לפעול", והוא מוסיף: "רק חוק ברוד יפתור את הבעיה".

במאמר הזה יש תיאורים רבים והדגמות רבות מחלקים שונים של הארץ על "הפשע הלאומי הזה", שערבי מעבד בחכירה ובשותפות אדמה חקלאית שנמסרה למתיישב יהודי.

אקרא קטע אחד מהמאמר, שהוכתר בכותרת שהוכרת"אותה — "קרן קיימת לישראל": "לפני שישיש-ושלוש שנים בדיוק תמון משפטן אחד בין סעיפי החוק העותומני. נוטריון חוכי" ערך חווה מכירה וקינן בין בני הצג הברון אדמונד רוטשילד ובין פואד סעד, בעל קרקעות עשיר מעכו. הניב הידוע רכש את אדמות הכפר אל-מררה למען המתיישבים היהודיים, והם קראוהו על שם קרייתו עדה. על פי החוזה חייב היה פואד סעד לגרש את כל האיכרים הצמיתים ולמסור את האדמות בידי המתיישבים החדשים. הפיאודל מעכו לא היסס הרבה. כנופיית שכירי חרב הניסה את האריסים מגבעת"עדה והעלתה את בתיהם באש, היום חוזרים צאצאי המג"רשים בדת אחרית לאותן אדמות ממש ומעבדים אותן החלקות כפועלים שכירים או כשותפים מניינים של הבעלים החדשים". על כן בא החוק הזה, בין השאר, כדי למנוע את עבודתם של עובדי אדמה ופלחים ערביים מתושבי כפר"קרקע על אדמות גבעת-עדה.

המאמר מדבר על התכנית הממשלתית לפיתוח הכלכלי של האזור הצפוני בארץ, הכולל את הגליל המזרחי וגם המרכזי. המאמר אומר: "המדובר בתכנית להקמת מושבים חדשים באזורים האלה... ולפי התכנית יימסרו האדמות לבני החקלאים המושבים הקיימים".

המאמר ממשיך ואומר: "אך גם אם יש סיכוי כזה, אסור לשכוח כי בשטח התכנון מתגוררים ברגע זה 78,500

— חוק ההתיישבות החקלאית (סייגים לשימוש בקרקע חקלאית ובמים) (טובי, נצר, אברמוב, שורש) —

שקיבל את המשק והקרקע מן המוסדות הלאומיים, להח"כיר את משקו לאדם שמחוץ למושב. האריס מעבד את האדמה ומתחלק ביבול עם האיכר. התוצאה היא: האיכר הפך להיות בעל הכנסה ממשקו, שבו אין הוא עובד, והוא עצמו מעדיף לעבוד מחוץ למושב. לגבי איכר זה אין המושב אלא מקום מגורים בלבד, ואילו משקו אינו אלא מקור לרנטה קבועה פחות או יותר. אני מציינ בסיפוק, שתקלה זו כמעט אינה קיימת באדמה חקלאית שהיא בבעלות פרטית.

התפתחות זו נמצאת בקו עליה; היא עלולה לערער את החקלאות העברית, הן מבחינה משקית והן מבחינה לאומית. תנועות המושבים המטפלות במושבים המסורים לשל"טונו, דאגו לקיים את שלטון מפלגתן במושב, אך לא נקפו אצבע ללחום בתופעה זו, המערערת את אשיות המור שב. היו כמה וכמה מקרים שתנועות המושבים נקטו אמצעים חמורים כדי להוציא מתיישב מהמושב, אבל מעולם לא על יסוד המעשים אשר החוק הזה בא למנוע בעחזיו.

שמואל שורש (המערך):

לא נכון. אינך יודע. יש הרבה מקרים שבהם הוגשו משפטים...

שניאור זלמן אברמוב (גח"ל):

המצב החמור שהגענו אליו הוא בגלל זה שתנועות המושבים, לפני עשר שנים ולפני כן, לא התחילו להילחם נגד תופעה זו.

שמואל שורש (המערך):

לא נכון. הוגשו עשרות משפטים. אינך מכיר את העניין.

שניאור זלמן אברמוב (גח"ל):

לא בשל עילה זו; בשל עליות אחרות, פחות מכובדות

מזו.

נוצרה אינטרסנטיות כה מופלגת עד שאין בכוחם של ועדי המושבים, ולעתים אף אין ברצונם של ועדי המושבים, לפעול נגד התפתחות זו. אולי תכחיש זאת, חבר הכנסת שורש?

שמואל שורש (המערך):

כן.

שניאור זלמן אברמוב (גח"ל):

עינייה של תנועות המושבים למונייהן פקוחות על סט"ות פוליטיות של אלה הנתונים למרותן, אך אין הן נותנות דעתן על הסטייה הבסיסית והגורלית, הסטייה מהעקרונות האמיתיים של ההתיישבות, והיא — הסתלקותו של עובד אדמה מהיות עובד אדמה.

אין ספק שאין בכוח החוק בלבד לפתור את הבעיה. יש להניח, ששטחי הקרקע המצומצמים וכן מכסות המים המוגבלות שהועמדו לרשות המתיישבים אינם מספיקים, בכל מקום, לפרנס משפחה עובדת. הגיעה השעה לבדוק מחדש את שיטת ההתיישבות, על מנת להעניק למושבי העובדים שטחי קרקע גדולים יותר ומכסות מים גדולות יותר. ייתכן שבמושבים רבים יחייב הדבר דילול האוכלוסין המתפרנסים מעבודת אדמה ויצירת מקורות תעסוקה חושים באותם ישובים. אך עדיף מספר חקלאים קטן יותר על בסיס משקי איתן, מאשר מספר גדול יותר על בסיס משקי רופף.

החוק הזה הוא איטוא חוק דרוש. עם זאת, ברצוני להסתייג מכמה מסעיפיו. ראשית, לגבי העילה להפקעת הקר-

ריסים ערביים בניצול רב. יש להפסיק זאת; יש לספק את האדמה לאריסים הערביים, לפלחים הערביים.

לו היה החוק אומר: כל מי שרוצה לעבד אדמה באופן עצמאי — המדינה תאפשר לו זאת, ותבטיח לו קרקע; לו היתה המדינה מספקת את התיבוע לעיבוד עצמאי, לכל עור בד אדמה, בלי הבדל השתייכות לאומית — אפשר היה לקבל את החוק כמטבע טוב, אפשר היה לאשר אותו ול"הסכים לו, הוך שינויים קלים. אבל הוא בא על רקע זה, שקיימת תביעה לסלק את העובדים הערביים, את הפלחים הערביים ממה שנקרא „אדמת הלאום". לזה אנחנו מתנגדים. אנחנו דורשים לתת לפלחים האלה, לעובדי האדמה הערביים האלה, שהופקעה מהם אדמתם — אדמה, ואז תהיה זכות מוסרית להביא חוק זה.

המצב הקיים הוא פשע לאומי, לא בזה שיש ערבים המעבדים אדמה חקלאית בחכירה, כפי שכותבים ומדברים, אלא הפשע הוא בזה, שממשלים את הפלחים הערביים מאדמה, מחוץ, ומסרבים לתת להם אדמה, מאידך, עלידי כך יוצרים את התנאים החברתיים לניצולם הקשה עלידי מח"זיקי האדמה החדשים. את האדמה לוקחים מהפלחים הערביים. גם אפשרות עיבוד האדמה והקיום ממנה רוצה הממ"שלה לקחת, כאשר היא מבצעת את האידיאולוגיה הציונית מימי הברון רוטשילד. בימי הברון רוטשילד — כפי שסיפר לנו בעל המאמר ב„הארץ" — שהזכרתי אותו — שכירי חרב של הפיאודל שמכר את האדמה גירשו את עובדי האדמה הערביים והעלו את בתיהם באש, ובימי מדינת ישראל ממ"שכים את הגירוש באופן מתורבת יותר, גם בעזרת חוקים ובתימשפט. זו משמעות המדיניות של הממשלה, הקרן הקיימת והחוק הזה, שמביאים לנו כיום, בדומה לחוקים אחרים.

חברי הכנסת, זה הוא הפשע, זו תורה ואידיאולוגיה שהממשלה מגביר ומרחיב את התהום ביחסים בין שני העמים. היא תפגע, בסופו של דבר, במיטב האינטרסים האמיתיים של עם ישראל. אסור להמשיך בה. תבטיח הממשלה שחיוני לעובד האדמה היהודי והערבי; תופסק מדיניות גישול הפלח הערבי מאדמתו; תובטח אדמה לכל דורשיה. זו תהיה מדיניות לאומית נכונה ונבונה.

לכן אנחנו מציעים להחזיר את הצעת החוק לממשלה.

הי"ר ד. נצר:

רשות הדיבור לחבר הכנסת אברמוב, ואחריו — לחבר הכנסת דגני.

שניאור זלמן אברמוב (גח"ל):

גברתי היושב-ראש, חברי הכנסת הנכבדים. זה קרוב לעשר שנים שהולך וגובר תהליך, אשר אם לא ייפסק, עלול הוא לשבש את דמותו של הכפר הוותיק והחדש כאחד. הסכנה אינה טמונה בעצם העסקת עובדים שכירים במשק חקלאי. עובד אדמה הנעזר עלידי עובד שכיר איננו פוגע עלידי כך בדמות הכפר ואיננו פוגם בדמותו הוא כעובד אדמה חרוץ. העסקתו של שכיר אינה משטששת דמותו של האיכר כל זמן שהוא עצמו עובד כמו ידיו במשקו. זה מוזמן היה ידוע, כי בחלק גדול מן המושבים, חדשים וותיקים כאחד, מטעיקים שכירים במספר הולך וגדל.

אולם המצב במושבי העובדים מוסיף להתדרדר, שכן מעבודה שכירה בצד האיכר העובד, נתהחה מצב חדש: האיכר הולך ונעלם כעובד אדמה פעיל, ובמקומו מופיעה מהורה חושה של אריס. במושבים רבים מעדיף האיכר,

הלאומית נותקה כליל מכל שליטה על אדמת הלאום? החוק צריך לקבוע במפורש, שקרקע לאומית חוזרת ללאום, ובמקרה דגן — למינהל מקרקעי ישראל, ולא לאדם שהעניק. יש לסלק כל מחיצה בין מינהל האדמה הלאומית לבין המתיישב. רק לרשות הלאומית תוחזר הקרקע ורק רשות זו תקבע איך לנהוג בקרקע זו, וחוקה עליה שהיא תנהג בקרקע בצורה שתשרת את האינטרס הממלכתי. בהתייחס לשימוש בקרקע חקלאית, חוקה זו תהיה כפופה לחוקה הכללית. 10.

אם ההסתייגויות האלה, שציינת אותן כאן, תחבלנה בחצויה, נצביע בעד החוק הזה בקריאה שלישית.

הי"ר ד. נצר:

רשות הייבוי להכרה הכנסת עמוס דגני, ואחריו — להכרה הכנסת יצחק גולן.

עמוס דגני (רפ"י):

גברתי הישבת-ראש, חברי הכנסת. אף אני, כמרבית חברי הכנסת שדיברו לפני, תומך בחוק המוצע וחושב שחוק זה הוא חיוני ביותר להתיישבות וחיוני ביותר למדינת ישראל כולה. אני רוצה לציין, שאיננו יכולים להתעלם גם מעניינים אשר אינם נוגעים ישירות בעיבוד הקרקע. אחד המעשיות החשובים ביותר בדבריימינו האחרונים היה מעשה ההתיישבות כפי שנעשה. זה נעשה לאחר שהרבה הרבה זמן כמעט שלא היו איכרים יהודים, לא רק בארץ, אלא גם במקומות אחרים. ואין זה כל-כך בלתי-אפשרי שכל ההישג הזה יבטל; אין זה מן הנמנע.

ואני רוצה להוסיף: היה בזה גם מפעל מהפכני ממדרגה ראשונה, באשר יהודים אשר היו רוכלים וצורפים וחלי פנים בארצות השונות הגיעו לארץ והפכו להיות עובדי אדמה. איני יודע מהפכה גדולה יותר בדמותו של עם וברמתה של חברה מאשר המעבר הזה של אנשים תלושים מן האדמה אל שורשיות בקרקע, ואינני מתכוון לאלה שנאחזו בקרקע של מושבות בארגונינו, או לאותם היהודים שגם הם עשו מפעל חשוב כאשר נעשו לעובדי אדמה ברוסיה. אני מתכוון ליהודים שבאו לארץ ישראל ונאחזו בקרקע, אם על הגבול ואם בלב הארץ.

אני חושב שאנחנו חייבים לשמור מכל משמר על הנכס החשובים האלה. אין ספק שתוך כדי תהליך ההשתרשות ישנם נסיגות לסטות מכך. חזבתנו, כחברי הכנסת, כנציגי העם, לא רק לראות בעיות בוערות פה ושם; אלא צריך לראותן — ועוד אגע בכך לאחר מכן — אלא אנחנו מוכרחים גם לראות את התמונה במסגרתה הכללית. ומטעם זה אומר אני שהחוק הזה בכללו הוא חוק נכון, מוצק והוגן.

אני רוצה לומר משהו לחברי הכנסת אברמוב. הוא טען שתנועת המושבים לא עשתה די בנושא זה. כמוכן, אולי אפשר היה לעשות יותר, אבל אני רוצה לומר לך, שהלק גדול מעבודת ההדרכה שנעשתה עליידי חברים קשישים ועליידי חברים שיצאו להדרכת הישובים החדשים, לא היה מכתן אך ורק ללמד אותם איך לזרוע גזר ואיך להוציא כמות גדולה יותר של גזר מהקרקע, אלא הכוונה היתה גם להדריך אותם ולתכן אותם לנהוג כלפי אדמתם מנהג בעלים, מנהג של עץ אשר היכה שורשים בקרקע.

כמוכן יש סטיות, אבל הסטיות אינן נובעות, לדעתי, ממחדלים, אלא אפשר שהן נובעות מתנאים אובייקטיביים, שגרמו לכך שלא בכל מקום האירה לנו ההצלחה פניה כפי שציפנו. אולם האמת היא, שאם רוב הישובים אין סטיה

קע, דהיינו "שימוש חורג", כפי שהוגדר בתוספת הראשונה בסעיף 2 להצעת החוק נאמר, שהמתחיק בקרקע לא ינהג בה שימוש חורג אלא על פי היתר בכתב מאת שר החקלאות. הוראה זו, לדעתי, מעניקה לשר החקלאות סמכות בלתי מוגבלת, שיכולה להיות לרוועץ לחקלאים. מה דינו של מושב אשר פרדס מרוכז בשטח אחד והוא נמסר, לפי שיקולים משקיים לגיטימיים, לחברה מסוימת לעיבוד? רצוי לקבוע סייגים לשיקול הדעת המוחלט שנמסר לשר, או לקבוע בחוק הנחיות שלפיהן ינהג בבואו ליתן היתר לשימוש חורג.

ברצוני לנגוע בענין ועדת הבירורים, כפי שנקבעה בסעיף 4. ועדה זו קיבלה סמכות החלטת על הפקעת הקרקע, הפקעת המשק וגם הפקעת הבית, וכן לקבוע הפיזיים המגיעים למתיישב שאדמתו הוסקה. אם כי מוסד זה נקרא ועדת בירורים, מבחינה מהותית הוא בית-משפט לכל דבר. מאידך, הרכב המוסד פסול לחלוטין. יושבי-ראש הועדה הוא שופט בית-משפט שלום, ודעתו מכרעת. אך שני החברים האחרים המתמנים עליידי שר החקלאות, שהוגדרו כמומחים, מהיחם חלק מהמוסד השיפוטי. זה תקדים מסוכן ביותר. אם שופט נזקק לחתירה-עם של מומחים, אין בל מניעה שישמע דעתם, כדרך ששומעים כל עדות של מומחים, ועדותם תיחקר עליידי הנזב, כדרך קהירתו של כל עד. אך לא ייתכן שמומחים אשר נתמנו בעצם מטעם התובע, מטעם הרשות המבצעת, יישבו כחלק מחבר השופט. סים ויחזו דעתם כמומחים שלא בנכחות הנזב, ולא יוכלו להיחקר. ועדת בירורים זו יש להרכיב כדרך שמר-כיבים בית-משפט. מאותו טעם יש להתנגד לסעיף 13, המציע כי החלטת בית המשפט המחוזי, שבשבתו כבית דין לערעורים, תהיה סופית. אם מגסחי הצעת חוק זו קובעים בסעיף 12 שהחלטת החזרה דינה כדון פסקדין של בית משפט שלום, יש להשאיר את כל הליכי הערעור כפי שנקבעו בחוק לגבי פסקי דין של בתי-משפט שלום, ולא למנוע אפשרות — במידה שזו קיימת — לערעור בפני בית המשפט העליון.

ועתה להסתייגות השלישית והאחרונה. הצעת החוק ע"י סקת בקרקע חקלאית. הייתי מוסיף ואומר, שרצוי לשנות את שם החוק, הקרוי: חוק ההתיישבות החקלאית (סייגים לשימוש בקרקע חקלאית ובמים), ובמקום זה ייקרא: חוק לשימוש בקרקע הלאום כפי שהוגדרה בחוק יסודי; מקרקעי ישראל. כי המדובר הוא אך ורק באותה קרקע שלמינהל מקרקעי ישראל יש שליטה עליה.

הצעת החוק עוסקת בקרקע חקלאית אשר מתיישב ק"י בל ממינהל מקרקעי ישראל. ההגיון מחייב, שאם נמצא אדם שאם בשימוש חורג והקרקע הוסקה על פי החלטת ועדת הבירורים, תחזור הקרקע לבעליה, דהיינו למינהל מקרקעי ישראל. זאת מחייב ההגיון, אך לא כפי שגורס סעיף 10 של הצעת החוק: "קרקע או זכות שהופקעו... יוחזרו לאדם שהעניק אותם למתיישב, ואם נמנע אותו אדם מלקבלם — למינהל מקרקעי ישראל". החוק לא פירש מי אותו אדם שהעניק למתיישב קרקעות. שמה הכוונה לארגון מפלגתי או מעין-מפלגתי, אשר שימש מתחך בין מינהל הקרקע הלאומית לבין המתיישב, ובוכות התייחך הסכים המתיישב לקבל מרותה של אותה מסגרת מפלגתית? או שמה הכוונה לחעד המושב, אשר ייתכן כי יש לו ענין שאותו מתיישב לא יעבד את הקרקע? החוק גם סתם ולא פירש כיצד ינהג אותו "אדם שהעניק" ואשר לפי צו הפקעה מקבל לרשותו אדמה לאומית. האם יחלק אותה בין מתיישבים אחרים או יחפש מתיישב חדש? האם האדם המעניק הוא "מעניק נצחי" והרשות

גדולה כל כך, הרי זו תוצאה של עבודה חשובה ביותר, תוצאה של פעולה חברתית שתנועת המושבים עשתה, ול"שמחננו, אם כי הסטייה והחריגה לובשת ממדים מואגים, איננה מקיפה אחוז גדול כל כך מההתיישבות. רובם הגדול של המתיישבים חיים מיגיע כפיהם על קרקע הלאום ומרציאים ממנה את לחמם — מי ביתר קלות, מי ביתר קושי. בכל אופן זהו חלק מתהליך השתרשוננו בארץ.

אני חושב שלקקע שלא קיבלת אותה בכסף, ולא ק"בל אותה בירושה, אלא קיבלת אותה על מנת לעבד אותה, על מנת להתפרנס ממנה, היא קרקע שיש להתייחס אליה אחרת מכפי שמתייחסים לקרקע של אדם אשר קנה במקום כלשהו דונם אדמה בכסף, במחיר גדול יותר או קטן יותר, לפי מצב ספקולטיבי זה או אחר. יש הבדל, הבדל גדול מאד. בכל המדינות ובכל החברות בעולם מרבים עתה לחשוב על פורמנות בקרקע, רק לפני מספר ימים קראתי רשימותיו של חבר-הכנסת דיין, לאחר שובו מווייטנאם, בהן הוא קובע, שאחת הבעיות החשובות ביותר במאבק המתנהל שם היא לא רק השימוש בתוחמים אלא גם רפורמה בכלת על הקרקע ואופן חלוקתה. דומני שאנחנו יכולים להיות מאושרים שאצלנו האפשרויות לנהוג כהלכה בבעלות על הקרקע הניתנת לעיבוד הן הרבה יותר קלות, משום שאיננו כבולים לתפישות ולמצבים אשר היו אולי פעם מוצדקים, לפני חמש-מאות או שש-מאות שנה, אבל כיום אין להם עוד מקום.

משום כך אני חושב שאף אחד מאתנו איננו רשאי בשום פנים ואופן, להתפרנס מקרקע שהוא איננו מעבד אותה, כאשר הקרקע אינה שלו, כאשר מישהו אחר ששך דמו עליה. לעבד אותה להתפרנס ממנה — בבקשה; לסחור בה, לספסר בה, להתפרנס מעבודתו של מישהו אחר בה — לא בהחלט לא. אין זה מוסרי. אין זה הוגן, אני חושב שכולנו חייבים לחתום נגד זה, ואני שמח שגם סיעת גח"ל מבינה את הנושא הזה ואיננה מוכנה להצביע נגד הצעת החוק, לפחות לא בקריאה ראשונה.

שניאור זלמן אברמוב (גח"ל):

מדוע אתה מציין זאת במיוחד?

עמוס דגני (רפ"י):

משום שיש לכם גישה מסויימת לבעיות מסויימות. עוד התיינה לנו הזדמנויות להתווכח בנושא זה.

עכשיו רצוני לגעת בכמה דברים לגוסו של החוק. רא"שית, אני טוען כי ישנה בעיה אשר איננה מחזרת לי דיה תוך כרי קריאת החוק, ואני מקווה ששר החקלאות יבהיר אותה בתשובתו. אני רוצה לדעת מה יעשה לגבי חוות מעיין אותי מאד לדעת מה יקרה ל"נחלאות". יושבים שם עובדי הסוכנות אשר קיבלו קרקע של הלאום. האם לא יהיה צורך יותר להעביר אדמות אלה ליושבים בסביבה הנוצקים לכל שלע אדמה נוסף? האם לא יהיה צורך יותר שאדמה זו תינתן לאורחים המוכנים לחיות ולעבוד בה? אני מדבר על נחלאות של הסוכנות היהודית ואני מדבר גם על חוות אחרות.

יצחק גולן (המפלגה הליברלית העצמאית):
חקלאות לחקלאים.

עמוס דגני (רפ"י):

כן, חקלאות לחקלאים. אולם אם מדובר באדמה פרטית,

רצוני להעלות עוד נקודה המדאיגה אותי. נניח שלקחנו את הקרקע מן הסוטה. השאלה היא: למי נמסור אותה. אני מכיר ישוב אחד שאני חבר בו, כפר ויתקין, שם אנחנו נוהגים בדרך זו. חבר שאיננו יכול לעבד את אדמתו מסיבה כלשהי, הוא מוסר אותה ורשאי למסור אותה אך ורק לאגודה, והיא מתלקת את הקרקע לחברי האגודה המעוניינים בכך, לפי קריטריונים הנקבעים באסיפה הכללית. כלומר, הקרקע הזאת הופכת להיות לעוד לחברים אחרים, אבל זכותו של אותו חבר שאיננו יכול בשנה מסויימת לעבד את חלקתו, לקבל אותה כל אימת שירצה. כי ייתכן מקרה שיש לו בן בצבא או בנים צעירים, שיהיו מסוגלים לאחר זמן לפתח משק למופת. אם הקרקע נלקחת מחוכרה לצמיתות — זה רע. ישי לקבוע, שזכותם של הבנים, ואף של אותו חבר עצמו אשר ירצה לחזור כעבור שנה שנתיים, לקבל אדמה זו, אם הוא מוכן לעבד אותה על פי דין, על פי חוק. הייתי רוצה שהחוק הזה יקבע במפורש, שכל אימת שאותו חבר ירצה בקרקע זו בתורה, ויבטיח לנהוג בה כדין, יש להחזיר לו אותה קרקע. ואני אומר במפורש, שאני מתכוון לכל מקום שיש בו אגודה. אני יכול לומר זאת לגבי אגודת "טנא" באבן-יהודה, כמו לגבי אגודה במושב עובדים. אם לוקחים קרקע מחבר אגודה חקלאית, הרי הזכות לקבל את הקרקע המופקעת צריכה להיות שמורה לשאר חברי אותה אגודה, ולא לאדם מבחוץ, אף אם הוא מוכן לתת דמי חכירה גבוהים. רצוי שיבהירו נקודה זו בחוק.

אני רוצה להוסיף עוד דבר. במושבים, בייחוד במו"שבים — ואני מסכים לדברים שהעלה כאן חבר-הכנסת אברמוב — יש שנמצאים במצב שמכסות הקרקע אינן מספיקות ומכסות המים אינן מספיקות. יש ישובים שנפגעו כתוצאה מתכנון לקוי, מתכנון שאולי היה פעם נכון, אבל מכ"כיד כיום. אנו רואים ביישובים אלה יחידות אורגניות, ואת חלקת שאינן מעובדות, יש לאפשר לשאר החברים להתחלק בהן זמנית, לצורך מחייתם. כלומר למסור את זכויות המים והקרקע לאותם חברים המוכנים לעבד את הקרקע. ניתן להם איפוא אמצעי ייצור גדולים יותר וכך כמובן נע"זור לחקלאים ולחקלאות גם יחד.

אשר לסעיף 9 — אני סבור שיש להפסיק רק אותה חלקה שלגביה נעברה העבירה. אינני סבור שאפשר להפסיק חלקת אחרות, אן הנחלה כולה, בשל מסירת חלקה מסויימת מתוכה. יכול אדם מטעמי בריאות, או מסיבות משפחתיות אחרות, שלא לעבד את כל אדמותיו. אותו שטח שהוא איננו מעבד, אין הוא חייב למסור למינהל מקרקעי ישראל, אלא לאגודה. הוא ימסור את השטח לאגודה על-פי קריטריונים קבועים, בתנאים שיקבע שר החקלאות. ייתכן, למשל, שאותו מתיישב מעבד פרנס ומגדל עופות, והוא זקוק לשטח קטן יותר. אם עבר עבירה לגבי שטח אחר,

שולמית אלוני (המערך):

בהערתך יש רמז לשיטתך, אבל היא איננה לענין. בחוק היתה הכוונה אחרת.

דומני שיש להבהיר את מערכת היחסים בין המדינה לבין המתיישב והישוב.

היו"ר ד. נצר:

רשות הדיבור לחברת-הכנסת גולן.

יצחק גולן (המפלגה הליברלית העצמאית):

גברתי היושבת-ראש, כנסת נכבדה. ברצוני להביע תמיכה מלאה וללא סייג ברעיון המרכזי הטמון בהצעת החוק, היינו — בלום את התופעה שפשה במדינה בזמן האחרון לפיה חקלאים ומתיישבים, אשר קיבלו את אומת הלאום, מעבירים אותה לעיבוד לאחרים; ולא אדמה בלבד הם מעבירים אלא גם זכויות מים שקיבלו. דומני שרוב חלקי הבית מאוחדים בדעה שנויה תופעה שלילית בהחלט אשר עלולה לסלף את דמותה החברתית של ההתיישבות החקלאית, שטיפחנו במשך שנים.

העקרון של בעלות הלאום על האדמה הוא עקרון שהנחה את התנועה הציונית ולאחר מכן את המדינה בפעולתן ההתיישבותית. הוא אשר גיבש את דמותה המיוחדת של ההתיישבות החקלאית, אשר שמה הולך לפנייה. כל זה עלול לרדת לטמיון אם לא נשים סכר לתופעות שליליות מסוג זה.

היו זמנים בהם סברנו שהדברים מובנים מאליהם ולא נודק לחוקים כאלה. אבל המציאות היא אחרת. וזה אולי המחיר של התיישבות המונת. על כן עלינו גם להודק לחוק, כולנו יודעים שאי-אפשר לפתור כל בעיה חברתית על-ידי חוק, והמיד ימצאו סוטים. אבל אם פתרון אין בחוק, ודאי שיש בו ריסון. לכן צריך להחיש קבלתו. מישוה אמר, שהחוק הזה הוא דבר בעיתו. אני חושב שהוא בא קצת באיחור.

שמעתי את דבריו של חברת-הכנסת אבניאל, בהם הביע את הסכמתו לעקרונ. למה איפוא אינו תומך בחוק. הנה יש הזדמנות לקבל חוק חשוב זה על-ידי כל חלקי הבית. הייתי רואה בליכוד הזה חשיבות רבה בהשפעתו של החוק על הציבור. אני מצטער איפוא שעל אף ההסכמה לעקרונ, לא מצאה סיעת גח"ל לנכון להודיע על תמיכתה בחוק חיוני זה.

אני סבור שלא צריך לחפש בחוק הזה דברים שאינם בו וכונות שאיש אלא מעלה על דעתו. אם מישוה רוצה להעלות בעיות של שיוק או של חופש המתיישב בכפר, הרי היו, ישנן ומהיינה הזדמנויות רבות לדיון על כך. אבל לחוק זה אין כל קשר לבעיות אלה.

ועתה מספר הערות לעצם החוק.

גברתי היושבת-ראש, גם אני סבור שסעיף 2 בחוק — אשר הכותרת שלו היא "איסור של שימוש חורג", ואשר כתוב בו: "... לא ינהג בקרקע שימוש חורג אלא על פי היתר בכתב מאת שר החקלאות" — זקוק להשלמה. כבר נאמר על-ידי קודמי, שאין זו שאלה של אמון או אי-אמון לשר חקלאות זה או אחר שיכהן בתפקיד זה. לדעתי גם השר צריך לקבל הנחיות — מתי ובאיילו תנאים הוא רשאי לתת היתר כזה. הדבר הזה אינו יכול להיעשות לפי שיקול דעתו בלבד. כי השיקולים יכולים להיות שונים אצל כל שר.

עתה ברצוני להתייחס לסעיפים 4 ו-5, הדנים בוועדת בירורים, נוהל וסדר דין. אינני יכול לקבל את דעתם של חברי-הכנסת רוזן ושורש, אשר הציעו לתת זכויות מלאות גם לאנשי הציבור ולמומחים. חברי הכנסת, החוק הזה אינו חוק פשוט וחלק. הוא עלול לפגוע קשות בפרנסת האיש הנתבע ובעתידו. וחשוב שנמצא את הדין. מן העניין הוא, שהאדם יהיה משוכנע שלא נעשה לו כל עוול. גם הציבור צריך

אם סטה מהוראות החוק, אם שגה — אינני סבור שצריך ליטול ממנו גם את הפרדס. אפשר להסתפק בהפקעת אותה חלקה שלגביה נעברה העבירה.

ואשר לסעיף 15 — אינני סבור שאנו יכולים למנוע משר החקלאות להציע מפעם לפעם שינויים, להוסיף או לגרוע מההוספות. אין זו מלאכה קלה לסתום את כל הפירות. ברור שתהיינה עוד פרצות. אני מסכים שתינתן סמכות כזו לשר החקלאות, במקרה שתתגלגלה פרצות, או שיתברר שסעיף מסויים איננו עונה על הצרכים. אני תומך בהוראה, שכל שינוי כזה יהא טעון אישורה של ועדת הכלכלה. יחד עם זה אני ממליץ לא להביא הצעות תיקונים לתעם תכופות מדי ולא להחיל אותן באורח טרוראקטיבי. אפשר להביא תיקונים כאלה אחת לשנה, אבל לא יותר מזה, מדי שהענין לא ייהפך לשגרה ולשרירות.

אני בעד העברת החוק לתועדה, שם ננסה לשכלל אותו ולהוציא מתחת ידיו חוק מתוקן. אני מקוה שבסופו של דבר יצאו נשכרים מכך גם הרעיון המרכזי של מדינת ישראל, גם החקלאות וגם החקלאים.

היו"ר ד. נצר:

רשות הדיבור לחברת-הכנסת שולמית אלוני.

שולמית אלוני (המערך):

גברתי היושבת-ראש, כנסת נכבדה. לא אגע בבעיה החקלאית, אלא בבעיה משפטית מסויימת, שנראה לי כי היא לוקה בחוסר בהירות.

חוק זה דן במתיישב ובמכסה אישית שניתנת למת-יישב. החוק איננו מבהיר מה דינו של ישוב, האם הוא נכלל בהגדרה של מתיישב אם לא. ונשאלת השאלה: מה דינם של חברי המושבים? האם חווה החכירה, שנקבע לפי מכסה לכל משפחה, נעשה בין מדינת ישראל לבין המת-יישב, או בין המדינה לבין גוף אחר, שהוא אולי גוף יורדי, אבל איננו המתיישב. דומני שיש להבהיר נקודות אלה ולקבוע אותן בוודאות.

חוק המושבים טרם אושר בכנסת. המושב עדיין איננו בבחינת קולקטיב. יש במושב חברים רבים הסוענים שיש צורך בחוק מושבים, משום שיש חברי מושב המשתמשים בזכויותיהם ומחכירים את הקרקע, ללא כל אפשרות למנוע מהם לעשות כן. במידה שהחווה נחתם בין המתיישב לבין הרשות, שהיא הבעלים של הקרקע, בכל מקרה של שינוי ייעודה של הקרקע או עבירה על החוק — ניתן להפקיע את הקרקע בהתאם לחוק, ללא הודקת לגוף נוסף, הפועל לפי שיקולים טובים כשלעצמם, אבל אינם נוגעים ישירות למהותו של חוק זה. יש איפוא הכרח להבהיר את המושב של ישוב ומה דינו במקרה דגן.

עם כל ההערכה הכנה לקיבוצים, — אף הם נכשלו בעבירה שהחוק דן בה. קיבוצים קיבלו מכסות קרקע, ובמקרים רבים עוד לא יבשה היו על ההסכם וכבר החכירו את הקרקע בתכירת-משנה. אין כל ספק שהנוסח המוצע בא למנוע תופעות כאלה. גם הקרקע שניתנה לקיבוצים, ניתנה על בסיס של מכסה מסויימת לפי משפחה. לכן יש הכרח לכלול סעיף מיוחד בחוק הדין בישובים והמבהיר כיצד תיעשינה הפעולות במקרה שישוּב יעבור על הוראות החוק.

אורי אבנרי (העולם הזה—כוח חדש):

קיבוץ דינו כמתיישב; הוא יטול מן הקרקע במקרה שהפר את החוק.

בעיה נכבדה, שיכולים להיות בה דעות שונות, אבל החוק הזה אינו דן בה ואינו מגביל את המכירה; יכול כל אחד למכור את תוצרתו למי שהוא רוצה.

אני תומך איפוא תמיכה מלאה ברעיון המרכזי הטמון בחוק הזה. אני מקווה, שכאשר החוק יתקבל, הוא יהווה סכר לתופעות התמורות שאנחנו עדים להן במדינה.

היו"ר ד. נצר:

תם הוויכוח על חוק זה. רשות הדיבור לשר החקלאות, לתשובה.

שר החקלאות ת. גבתי:

גברתי היושבת־ראש, כנסת נכבדה. אני שמח לציין שכמעט כל חלקי הבית מאוחדים בדעה שהחוק הזה, המוצע לכנסת, הוא חיוני למדינה; הוא חיוני להתיישבות, והוא חיוני בשביל להבטיח את דמותה התברתית של התיישבותנו התקל-אית, שעליה גאווה ושהיא מעוררת גם התפעלות וגם קנאה בארצות רבות ובקרב עמים רבים. החוק הוא חשוב מפני שזה הוא מכשיר שבו אפשר למנוע את התופעות האנטי־לאומיות והאנטי־סוציאליות שהופיעו בהתיישבות בשנים האחרונות.

אם נתייחס אל התהליכים האלה בשוויון־נפש ואם לא נדאג להקים להם סכר, אנחנו עלולים להגיע למצב של הפקרות, ששטחים גדולים, אלפים ורובות של דונמים, יימסרו, בצורה זו או אחרת, על ידי אנשים שקיבלו אותם מהקרן הקיימת או ממנהל מקרקעי ישראל, לעיבוד ולקיום; הם עלולים ליהנות של המקור של ניצול פועלים, עובדים וארסיים, כאשר חלק ניכר מהכנסתם יכנס לכיסיהם של המחקירים, שאין להם כל זכות לקבל את ההכנסות האלה.

אין איפוא פלא בכך שכמעט כל חלקי הבית מאוחדים בדעה שיש צורך לחוקק את החוק הזה.

בהכנת החוק הזה, פחות מאשר בכל חוק אחר, לא יכולנו להשתמש באיזו דוגמה הקיימת בארצות אחרות, ועל כן אני רחוק מלחשוב שמה שהונח כאן על שולחן הכנסת הוא כליל השלמות, ואני מקווה שכאשר יידון החוק בוועדה, יתבררו וילובנו שם כמה דברים, שחלק מהם הועלה כאן הערב בזמן הדין, וחלק נוסף בוודאי עוד יצוץ תוך כדי הכיבוד שם.

אני רואה עצמי חייב לעמוד על כמה דברים שהושמעו כאן, ובראש וראשונה על דברי חבר־הכנסת אבניאל, שהודה שאכן יש צורך בחוק, ושהחוק חשוב, אבל הוא מלא חסרות ופחדים עד כדי כך שהוא חושש אפילו להצביע בעד החוק הזה. אני רוצה לעמוד על כמה מהחששות שלו. קודם כל הוא חושש ששר החקלאות עלול להרחיב את המושג „שימוש חורג“ הרחק מעבר להגדרות שניתנו לו בהצעת החוק, ולכלול בזה גם יצירת של שיווק מאורגן או חריגה משיווק מאורגן או השתייכות תנועתית. כאילו אפשר יהיה להכריז שלגבי מי שעובר ממפלגה אחת למפלגה שניה, מתנועה אחת לשניה, השימוש בקרקע ייחפף לשימוש חורג.

קשה להעלות על הדעת כיצד מתאר לעצמו חבר־הכנסת אבניאל חקיקת חוק שבו מוגדר „שימוש חורג“, כאשר יחד עם זה אין באפשרותנו לראות הימין את כל האפשרויות וההתפתחויות כשטח זה בעתיד. בהצעת החוק מוצע ששר החקלאות, באישור ועדת הכלכלה של הכנסת, יהיה רשאי לשנות תקנות. במקרה כזה קשה איפוא להעלות על הדעת שיש בסיס נלווה לחששות שעלה חבר־הכנסת אבניאל כאשר החוק מדבר על שימוש חורג, בוודאי שאין הכוונה למנוע שותפות בין כמה שותפים מתוך כוונה ליעיל את עבודתם. אני מסכים שקשה מאד למצוא הגדרה נכונה המבטאת שותפות שאינה קשורה בניצול אחרים ואינה קשורה באי-

להשתכנע שהחוק הוא כזה שאין בצדו עוול. על כן אנחנו צריכים לדאוג לכך שההליכים יהיו מותאמים לכך. ישנם עוד בתוכנו חברים רבים שטרם נגמלו מהשיפוט הפנימי החברתי. זה נעים ויפה מאד, הדבר היה יותר נעים בתקופה הטרור־ממלכתית, כאשר התופעות האלה, שעליהם אנו מדברים הערב, בכלל לא הופיעו ולא היינו זקוקים לחוקים מסוג זה. אבל במדינה הדבר הזה לא ייתכן. במדינה יש אמון בשופט, פסק־הדין צריך להיות של שופט. ההכרעה, כפי שאמר שר החקלאות, היא אך ורק בידי השופט. אני מסכים שדרושים מומחים, אשר יכירו את ההווי הכפרי, את ההווי החקלאי והבעיות הכרוכות בכך, אבל לפסוק הלכה יכול רק השופט. על כן אינני יכול להסכים להצעה האומרת שיש לתת גם לשני המומחים זכות דעה.

לגבי סעיף 13 — אני מציע, ארוני השר, למחוק את המלים „החלטת בית המשפט המחוזי אין עליה ערעור“. אני מציע שתהיה אפשרות של ערעור לפני בית המשפט העליון, ושוב, מתוך אותם הנימוקים שצינתי קודם. אני יודע שבחוק בתים משותפים, למשל, באינסטנצה הראשונה דן פקיד מוסמך, שהוא עובד מינהל של משרד המשפטים, ודין החלטתו כדין פסק דין של בית משפט שלום, ועל־כן אפשר לערער עליה. אם אנחנו רוצים לשמור על שלטון החוק — אנחנו שומרים עליו בכך שאנחנו נותנים אפשרות של ערעור, ואיננו צריכים למנוע זאת.

הערה לסעיף 15. בסעיף זה נאמר: „שר החקלאות רשאי בתקנות ובאישור ועדת הכלכלה של הכנסת, לתקן את התוספת הראשונה או השנייה“. אינני יכול לקבל זאת, ולא הייתי מציע שניתן את הסמכות הזאת לשר החקלאות. לדעתי, אם יש צורך בשינויים בתוספות, רצוי ששינויים אלה ייעשו בדרך של חקיקה ראשית של הכנסת, ולא על־ידי סמכויות של שר. ככל שנמעיט בהן — החוק יהיה מושלם יותר, הוא ייראה טוב יותר, הוא יתקבל באופן טוב יותר על־ידי הציבור. לפעמים אנחנו נאלצים לעשות זאת, אבל כאן אנחנו מחוקקים חוק קשה, העלול לפעמים לפגוע קשות בארחה, ועל כן; יתר היתרות ואפשרות של ערעור, פחות סמכויות לאיש אחד, ויהא זה אפילו השר — והחוק יהיה מושלם יותר.

ולבסוף עוד הערה בקשר להגדרות. כבר נאמר בסעיף 2 של התוספת הראשונה. בענין יצירת שותפות בקרקע או ביבול, אינו ברור. אני מתאר לי אפשרות, בעיקר במושבי, ששלושה חברים עושים שותפות ומעבירים קרקע במשותף. אינני יודע אם לפי החוק הזה מותר הדבר או אסור.

שר החקלאות ת. גבתי:

שר החקלאות יתן היתר.

יצחק גולן (המפלגה הליברלית העצמאית):

בכל זאת, הדבר הזה צריך להשתמע מנוסח החוק.

אני חושב ששותפות ביבול עם איש מתוך לישוב אסורה, כי זו צורה משויימת של עקיפת החוק. אנחנו יודעים מקרים, בעיקר בענף האבטיחים, שמתיישב מוסר למישהו את העיבוד של שטחים תמורת היבול. עיסקה כזאת היא שותפות ביבול. צריך איפוא להגדיר ביתר בהירות באילו נסיבות אפשר ליצור שותפות ובאילו היא אסורה.

לחבר־הכנסת אבניאל אני רוצה להגיד, שאין כאן שום איסור על שיווק החסורה למישהו. נדמה לי שתבר־הכנסת שלמה רוזן ניסה לומר שציון לאסור או להגביל את השיווק, שלא יהיה מותר אלא לגופים ציבוריים בלבד. לפי דעתי אין לענין הזה כל קשר עם החוק שלפנינו. לפי החוק הזה יכול כל אחד למכור את החמורה למי שהוא רוצה, בעיית השיווק היא

חברת ג', ישיבה ק"ג, י"ז חשון תשכ"ז (31 אוקטובר 1966) — חוק ההתיישבות החקלאית (סייגים לשימוש בקרקע חקלאית ובמים) (גבתי, נצ"ר) —

חורג בזכויותיו על מנת שיטקיעו ממנו את האדמה וישלמו לו פיצויים. אני מזהיר מפני אפשרות כזו. ואני מציע שכאשר הענין יידון בוועדה, יביאו חברי הוועדה בחשבון, שאין דינו של משק חקלאי כדון רכוש אחר, שערכו עלה במשך הזמן. גם חבר-הכנסת אבנרי חושב שחוק זה נחוק, אלא שלדעתו צריך להמירו בחוק שלפיו קרקע מוכרת שהופקעה, תימסר לארסיים. מה לעשות, חבר-הכנסת אבנרי, והמציאות שלנו היא מגוונת יותר מכפי שהיא נראית לך כאשר אתה יושב בתל-אביב או בירושלים. מה לעשות כאשר חלק גדול מהחוכים רים לא רק שאינם ארסיים מסכנים, אלא לעתים סוחרים ממולחים או "אריסים" המקבלים שטחים ומעסיקים בהם פועלים, פועלים זולים מאוד, ומרוויחים מכך. אינני חושב שהתכוונת לכך שלא להצטרף למסור קרקע שהופקעה.

נשאלה שאלה חשובה מאד: האם חוק זה יחול גם על חוות? אני משלב בתשובתי על שאלה זו את הצעתה של חברת-הכנסת אלוני להגדיר מה הוא מתיישב. כי בסעיף 2 נאמר: "המחזיק או הזכאי להחזיק קרקע חקלאית" וכו'. הגדרה זו מתייחסת גם לחוות. בהמשך הסעיף מדובר על מתיישב. אני מודה שיש כאן אי-בהירות, וטוב שנבהיר סעיף זה. אני בדעה שחוק זה צריך לחול על כל מי שמחזיק בקרקע של הקרן הקיימת או של מינהל מקרקעי ישראל. הוא קיבל את הקרקע לעיבוד ואינו יכול להחזיר אותה החזרה-משנה.

יש מי שאומר שאיחרנו בהגשת הצעת החוק. אני מסכים לכך. אילו היינו עושים זאת לפני שנתייגש-שלוש שנים, היינו מונעים מעצמנו כמה תופעות מיותרות. שאינן מוסיפות לנו לא בריאות ולא כבוד.

את החוק צריך לקבל. הוא צריך לשמש מכשיר לשמור על ההתיישבות ועל נכסי המדינה. החוק הזה חשיבותו בכך שמאחוריו יש גב ציבורי שיהיה מוכן לעזור לביצועו, ועזרתו חשובה. הגב הוא תנועות ההתיישבות, שעבורן ענין זה הוא שאלת חיים. החוק יעודד אותן ויתן בידן את המכשיר הדרוש כדי שאפשר יהיה לשמור על אדמת הלאום והמדינה, שלא תיהפך למקור של פרנסה וזולה בידי אנשים שאינם מעבדים אותה.

אני מציע להעביר את החוק לוועדת הכלכלה של הכנסת.

הי"ר ד. נצ"ר:

תם הדיון. אני מעמידה להצבעה את הצעת השר, להעביר את חוק ההתיישבות החקלאית (סייגים לשימוש בקרקע חקלאית ובמים), תשכ"ז—1966, לוועדת הכלכלה, מול הצעת חברת-הכנסת טובי, להחזיר את החוק לממשלה.

ה הצבעה

ההצעה להחזיר את החוק לממשלה לא נתקבלה.

ההצעה להעביר את החוק לוועדת הכלכלה נתקבלה.

הי"ר ד. נצ"ר:

ביקשו להזכיר לחברי הכנסת, שהאסיפה של האיגוד הבין-פרלמנטרי מחיימת בסיום ישיבה זו באולם האסיפות. הישיבה הבאה — מחר בשעה 16.00. ישיבה זו נעולה.

עיבוד קרקע. כאשר נאמר בחוק "שותפות", הכוונה היא למי שיש לו זכות לקרקע ומים, אך אינו מעבד את הקרקע בעצמו, אלא יוצר שותפות עם אדם שהוא מעביר לו את זכויותיו על מנת שיעבד את הקרקע. חבר-הכנסת חזני הביא דוגמה, שאדם מוסר לאחר את זכויותיו בקרקע ועלידי כך הוא מהווה שותף. שותפות כזו רואה החוק כשימוש חורג, ולא שותפות של כמה מתיישבים המעבדים כל אחד חלקה מסוימת או משק מסויים. אבל אני מסכים שיש לחפש נוסחאות קולעות יותר וממצות יותר, שתגדרנה באופן ברור מהו שימוש חורג ומה איננו שימוש חורג.

חבר-הכנסת אבניאל, אבניאל כנסת אחרים הביעו ספקיך תיהם לגבי סעיף 10, האומר: "קרקע או זכות שהופקעה כאמור בסעיפים 7 או 9 יוחזרו לאדם שהעניק אותם למתיישב, ואם נמנע אותו אדם מלקבלם — למינהל מקרקעי ישראל". סעיף זה איננו סעיף סחמי, הוא בא לענות על המציאות שבה אנו חיים. והמציאות היא, שאם תופקע זכות חכירה של מתיישב בכפר, לא יוכל לעשות בה משהו כבתוך שלו. הכפר הוא יחידה ארגונית חברתית. ברור שהשימוש בקרקע זו צריך להיעשות בתיאום עם המוסד המיישב ועם אגודת הכפר. על כל פנים זו היתה כוונת הסעיף. ייתכן שהנוסח טעון יתר הבהרה, על מנת שיבטא את הדברים ביתר דיוק. אולם כל נסיון להתעלם מהארגון הכולל של הכפר ומאגודת הכפר, לא יקלע למטרה ולא יבטא את המציאות הקיימת.

חבר-הכנסת אבניאל שאל, מדוע מתיישב שחטא והזוהר, והפקיעו ממנו חלק מן הקרקע, — אם הוא ממשיך לחטוא, מפקיעים ממנו את כל הקרקע. אני חושב שהדבר הוא טבעי. אני רוצה לומר לחבר-הכנסת דגני — שגם הוא העלה ספיקות לגבי סעיף זה — כי מתיישב שהזוהר, נקנס והופקע ממנו חלק מן הקרקע, אם הוא ממשיך להשתמש בשטח שנותר בידו שימוש חורג, הרי הוא מועל באמון של מי שהפקיד בידו את הקרקע והמים. על כן יש הגיון רב בכך, שבמקרה כזה תופקע זכותו לקרקע ולמים.

הוזכר כאן סעיף, שאני מודה שהוא קשה — סעיף 11, האומר: "הוכח בוועדה שאדם אחר וזלת המתיישב עשה בקרקע חקלאית פעולות הקשורות בהכשרת הקרקע, בע"י בודה, בוריעתה, בשתילתה, בטיפול בצומח שבה... תהא חובת הראיה על המתיישב שלא נהג בקרקע שימוש חורג". אני מודה שהחוק הוא קשה, ובוודאי יהיה קשה לביצוע, אבל הוא חוק חשוב. ואם אנו מחשיבים אותו, אנו צריכים לנסח אותו כך שתהיה אפשרות להשתמש בו כמכשיר ולא ישמש לנוי בלבד. אם לא נקבע בחוק שבמקרה של חשד מבוסס, יצטרך החשוד להוכיח שלא השתמש שימוש חורג, אני חושש שלחוק זה לא יהיה ערך מעשי רב. על כן אין ברירה אלא לקבוע שחובת הראיה על המתיישב שלא נהג בקרקע שימוש חורג.

כמה חברי כנסת טענו לגבי הסעיפים בתוספת המגבילים את הפיצויים ומקפחים את המתיישב. אני רוצה להזהיר מפני מצב הפוך. למעשה כיום, כאשר אדם רוצה לעזוב את משקו, אין מי שיקבל אותו; ואין מי שישלם, לא רק לפי הערך המנוחה, אלא אין מי שישלם אף את ערכו הממשי. אם נהיה ליברלים מאד בחישוב הפיצויים, אנו עלולים להיות נתונים במצב מעניין, שמי שירצה להתפטר ממשקו, יעשה שימוש